

MOKSLO LIETUVA

2009 m. gegužės 7 d.

LIETUVOS MOKSLININKŲ LAIKRAŠTIS

Nr. 9(409)

Leidžiamas nuo 1989 m., du kartus per mėnesį

Kaina 3 Lt

Gedimino Zemlicko nuotrauka

NAUJASIS PREZIDENTAS LENGVO RYTOJAUS NEŽADA

Rinkimų rezultatų laukia akad. Valdemaras Razumas, akad. Zenonas Rokus Rudzikas ir Lietuvos mokslų akademijos visuotinio susirinkimo dalyviai

Juozas Matulis, kurio 110-osios gimimo metinės šiemet minimos, Lietuvos mokslų akademijai vadovavo 38 metus (1946–1984), Juras Požela – 8 (1984–1992), Benediktas Juodka – 11 (1992–2003), Zenonas Rokus Rudzikas – 6 (2003–2009) metus. Tendencija akivaizdi: gyvenimo ratas sukasi vis sparčiau. Kiek laiko bus atseikėta naujam prezidentui, šiandien negalėtų atsakyti joks ateities spėjikas, nors jų nepalyginamai daugiau kaip akademikų.

Demokratija triumfavo

Lietuvos MA prezidento ir prezidiumo rinkimai vyko balandžio 21 dieną. Visuotiniame Akademijos narių susirinkime tylos minute buvo pagerbtas akad. Vytauto Mažiulio atminimas. Pasaulinio garso baltistas mus paliko balandžio 11 dieną, prieš pat Velykas. Su-

sirinkimą pradėjęs Lietuvos MA prezidentas Zenonas Rokus Rudzikas pasveikino sukaktuvininkus: narį ekspertą Biochemijos instituto direktorių prof. Valdą Stanislovą Laurinavičių ir narį korespondentą Domą Kauną 60 metų jubiliejaus proga. Beje, būtent balandžio 21-ąją gimęs D. Kaunas tą dieną priiminėjo ne vien gimtadienio sveikinimus. Tą dieną jis buvo išrinktas Lietuvos MA moksliniu sekretoriumi.

Š. m. kovo 17 d. Lietuvos MA narių susirinkime išrinktų narių korespondentų diplomai buvo įteikti filosofui prof. Romanui Plečkaičiui ir ekonominės informacijos atstovui prof. Aleksandrui Vasiliauskui.

Lietuvos MA prezidentas Z. R. Rudzikas padėjo kadenciją baigusiam Akademijos prezidiumui, ypač išskirdamas didelį darbo krūvį ant moteriškų pečių nešusiai viceprezidentei akad. Veronikai Vasiliauskienei. Pirmą kartą Lietuvos MA istorijoje viceprezidentė buvo išrinkta moteris, kuri ne šiaip „atliko pareigas“, bet labai nuoširdžiai dirbo, rodydama gerą pavyzdį visiems vyrams, nepaisant

laipsnių ir titulų. Dažnai nematomas V. Vasiliauskiene darbas užtikrino darnų Akademijos administracinio mechanizmo darbą, kurio veikimas dažniausiai pastebimas tada, kai kas nors stringa. Atsidėkodamas už bendradarbiavimą Z. R. Rudzikas V. Vasiliauskienei įteikė gėlių puokštę salėje susirinkusiems šiltai plojant.

Susijaudinę Akademijos nariai pasiūlė V. Vasiliauskienei toliau pirmininkauti rinkimui susirinkimui, deja, tai kirštųsi su Lietuvos MA Statutu: nenumatyta, kad Prezidiumo nariai pirmininkautų rinkimams. Z. R. Rudzikas pasiūlė pirmininkauti ilgamečio buvusio Lietuvos MA akad. Benedikto Juodkos kandidatūrą. Vieningai balsuota už. Išlaikydamas santūrų orumą susilaikė tik pats B. Juodka. Pirmininkaujantis užėmė jam skirtą vietą, o MA vadovai – prezidentas Zenonas Rokus Rudzikas, viceprezidentė Veronika Vasiliauskiene ir mokslinis sekretorius Valdemaras Razumas – vietą salėje. Demokratijos principai buvo išlaikyti.

Nukelta į 14 p.

AUKŠTOSIOS POLITIKOS FARVATERYJE

Pilietinės visuomenės institute įdomių diskusijų nestinga. Viena solidžiausių šiemet, ko gero, balandžio 16 ir 17 d. Piliesių santalkos surengta tegu ir neakivaizdinė „dvikova“ tarp dviejų kandidatų į Lietuvos Respublikos prezidento postą – Algirdo Butkevičiaus ir Dalius Grybauskaitės. Pasirinkimas neatsitiktinis: A. Butkevičius atstovauja didžiausiai Lietuvoje kairiajai partijai – socialdemokratams. D. Grybauskaitė, nors ir nepartinė, bet rinkimuose remiama dviejų dešiniųjų partijų – Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų bei Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdžio.

Deja, vienam iš rinkimų štabų debatų atsisakius, galima kalbėti tik apie neakivaizdinę diskusiją. Tačiau nėra to blogo, kas neišeitų į gera: vietoj vieno renginio įvyko du – su kiekvienu kandidatu. Norintieji galėjo pateikti daugiau klausimų, gal net priekabiau pasiūlyti, kokią valstybės raidos tolesnę kryptį siūlo vienas ir kitas kandidatas, kur jų pozicijos sutampa, o kur ne visai.

Abi asmenybės simpatiškos, nors vien to būsiamajam prezidentui ar prezidentei būtų lyg ir per mažą. Abiem pakanka kompetencijos, ypač finansų ir vadybos srityse. Abu jaučia žodžio svorį ir vertę, nebijo prisipažinti turį mažiau žinių ar kompetencijų tose srityse,

Nukelta į 12 p.

Mieli skaitytojai,

Susirūpinkime *Mokslo Lietuvos* ateitimi. Neturėdami pakankamai tiražo ir skaitytojų rizikuojame netekti finansinės paramos. Laikraštis *Mokslo Lietuva* leidžiamas visus 20 metų. Lietuvoje yra daugiau kaip 5 tūkst. mokslininkų ir 8 tūkst. aukštųjų mokyklų dėstytojų, tačiau iš laikraščio prenumeratorių skaičiaus to niekaip nepasakys. Jei bent kas dešimtas mokslininkas ar dėstytojas prenumeruotų jiems skirtą leidinį, tai mūsų ilgamečio darbo nepaleistų vėjais, o *Mokslo Lietuva* gyvuotų dar ilgai.

Prenumerata priimama bet kuriame Lietuvos pašto skyriuje.

Pagarbiai
Redakcija

Nukelta į 14 p.

2 p.

FIZIKAS,
TERMINOGRAFAS
VYTAUTAS
VALIUKĖNAS

3 p.

MODERNI
MAISTO
SAUGA

4–5 p.

NĖRA
VALSTYBĖS –
NELIEKA
ISTORIJS

8–9 p.

SENIAUSIOS
LIETUVOS
PLYTOS

10–11, 16 p.

NUEINANČIOS
CIVILIZACIJOS
RELIKVIJOS

VYTAUTAS VALIUKĖNAS – FIZIKAS, PEDAGOGAS, TERMINOGRAFAS

Vėlyva balandžio 1 d. popietė, tik ką nulijo lengvas pavasarinis lietus ir vėl šviečia saulė. Į Lietuvos standartizacijos departamentą nešini gėlių puokštėmis renkasi žmonės. O departamento posėdžių salėje prie statoriausiomis knygomis apkrauto stalo sėdi žilagalvis jaunatviško veido žmogus. Prasideda iškilmingas posėdis, skirtas Lietuvos standartizacijos departamento Planavimo ir tikrinimo skyriuje leidybos eksperto Vytauto Valiukėno septyniadesimtmečio sukakčiai paminėti.

O minėti tikrai yra ką.

Jubiliatas į terminų standartizacijos veiklą įsitraukė 1992 metais: kartu su kolega atliko Lietuvos standartizacijos departamento rengiamuose elektromagnetinio suderinamumo ir kitų sričių standartų projektuose vartojamų lietuviškų terminų ekspertizes, sutvarkė LST 1281-93 standarto *Metrologija. Terminai ir apibrėžimai* lietuvišką varianto rengimo grupę, buvo darbo grupių, parengusių standartus LST 1383:1995 *Radio ryšiai. Radio ryšių valdymas. Terminai ir apibrėžimai*, LST ISO 7000:1999 *Ant įrenginių vartojami grafiniai simboliai. Rodyklė ir mnemoninė lentelė*, 14 dalių LST ISO 31 *Dydžiai ir vienetai* ir kt., narys. 1996 m. – 2000 m. vadovavo Lietuvos standartizacijos departamente įsteigto Technikos komiteto *Terminologija* veiklai, o 2000 m. – 2005 m. buvo šio komiteto *Elektrotechnikos ir elektronikos* pakomitečio pirmininkas.

Savo jubiliejinio pranešimo pradžioje V. Valiukėnas apibrėžė, kad *terminas* yra žodis arba pastovus žodžių junginys, kuriuo įvardijama speciali mokslo, technikos, meno ar kitos visuomenės gyvenimo srities sąvoka arba daiktas, kad vienos ar kitos mokslo srities raidoje labai svarbu *terminu* vienareikšmiškai ir tiksliai įvardyti daiktus ar sąvokas, nes priešingu atveju kyla įvairiausių nesupratimų. Be to, sukaktuvininkas knygos *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkymo metmenys* (Vilnius: LKI leidykla, 2002.) autoriaus Kazimiero Gaivenio žodžiais įvardijo keturis svarbesnius terminų tvarkymo būdus:

- terminografiją, t. y. terminų žodynų rengimą ir leidybą;
- terminų standartizaciją;
- terminų bankų bei duomenų bazių kūrimą, t. y. terminų tvarkymą kompiuteriais;
- terminų tvarkymą rengiant ir leidžiant mokslinę bei kitokią literatūrą, ypač aukštųjų mokyklų vadovėlius.

Vytautas Valiukėnas galėjo taip sėkmingai dirbti terminų standartizavimo darbus todėl, kad nuo 1983 m. aktyviai dirbo ir dirba fizikos ir technikos terminijos ir terminografijos srityse. Šių darbų pradžia susijusi su tuo, kad 1983–1984 mokslo metų pradžioje akademiko Povilo Brazdžiūno iniciatyva buvo sudaryta penkiakalbio *Radiofizikos ir elektronikos terminų žodyno* rengimo komisija, kurią savo įsakymu 1983 m. lapkričio 23 d. patvirtino Vilniaus universiteto Fizikos fakulteto dekanas. Paskakaktuvininko, akade-

Pasirodžius naujam „Fizikos terminų žodynui“, jo autoriai kartu su bendraminčiais: Vytautas Valiukėnas, Pranas Juozas Žilinskas, Eglė Makariūnienė, Angelė Kaulakienė, Vilius Palenskis, Valerijonas Žalkauskas, Kazys Valacka ir Kęstutis Makariūnas

mikas P. Brazdžiūnas, kaip niekas kitas iš fizikų, puikiai suprato terminijos reikšmę, todėl ir ėmėsi šios iniciatyvos, be to, akademiko, kaip vyriausiojo redaktoriaus, vadovaujama redakcinė komisija jau buvo parengusi ir 1979 m. išleidusi keturkalbį *Fizikos terminų žodyną*, kuris tiek fizikų, tiek kalbininkų terminologų buvo labai gerai vertinamas. V. Valiukėno nuomone, į *Radiofizikos ir elektronikos terminų žodyno* komisiją jis pateko kaip fizikas, gerai mokantis prancūzų kalbą. Prie šio žodyno rengimo buvo sugaišta daugiau kaip dešimt metų, per tą laiką keitėsi komisijos sudėtis ir galutinį žodyno, pavadinto *Radioelektronikos terminų žodynu*, variantą parengė trys fizikai, vienas iš jų – Vytautas Valiukėnas. Šio žodyno bendraautoriai yra ir kalbininkai terminologai šviesaus atminimo dr. Kazimieras Gaivenis, doc. dr. Angelė Kaulakienė ir doc. dr. Stasys Keinys, su kuriais per daugiau kaip dvejus bendro darbo metus buvo aptarta ir suderinta šimtai naujų radioelektronikos, mikroelektronikos ir kitų lietuviškų terminų.

Rengiant *Radioelektronikos terminų žodyną* buvo pradėta bendradarbiauti su Panevėžio *Ekrano* gamyklos atstovais ir to bendro darbo rezultatas – aiškinamasis *Kineskopų gamybos terminų penkiakalbis žodynelis*. Tuometės Ryšių ir informatikos ministerijos užsakymu V. Valiukėnas kartu su bendraautoriumi sudarė ir išleido *Ryšių technikos terminų penkiakalbį žodyną*. Su kitu bendraautoriumi buvo sumanytas ir parengtas *Tarptautinis pagrindinių ir bendrųjų metrologijos terminų žodynas*. Rengiant šį žodyną, buvo įsitikinta, kad reikia daug didesnės apimties aiškinamojo metrologijos terminų žodyno. Sunkus ir įtemptas darbas buvo baigtas 2006 m., kai pasirodė *Penkiakalbis aiškinamasis metrologijos terminų žodynas*. 2009 m. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas išleido šio žodyno kompaktinę plokštelę.

Kartu su bendraautoriais 1979 m. išleido *Fizikos terminų žodyno* pagrindu V. Valiukėnas parengė antrąjį *Fizikos terminų žodyno* leidimą (2007 m.), į kurį naujai įtraukta daug šiuolaikinių fizikos, elektronikos, mikroelektronikos, metrologijos, ryšių technikos (juk šių sričių mokslai labai sparčiai vystosi) terminų (dabar jame daugiau kaip 20 tūkst. lietuviškų fizikos terminų), patikslinta nemaža dalis buvusių terminų ir pridėti terminų atitikmenys prancūzų kalba. Šimtai šio žodyno terminų buvo aptarti Lietuvos fizikų draugijos Fizikos terminų komisijos posėdžiuose, terminai suderinti su pastaraisiais metais išleistais žodynais (*Radioelektronikos terminų žodynu*, *Elektrotechnikos terminų žodynu*, *Chemijos terminų aiškinamuoju žodynu*, *Statybinės šiluminės fizikos žodynu*, *Penkiakalbiu aiškinamuoju metrologijos terminų žodynu* ir kt.). Taip pat jubilias yra vienas iš *Jonizuojančiosios spinduliuotės ir radiacinės saugos terminų žodyno* ir keturkalbio *Aiškinamojo telekomunikacijų terminų žodyno* autorių. Tai visi terminų žodynai tų mokslo sričių, kurios glaudžiai siejasi su fizika.

Vertėtų tik pasidžiaugti, kad V. Valiukėnas, sukaukęs fizikos ir technikos mokslų žodynų rengimo patirties, pridėjo savo kvalifikuotą ranką ir prie tokios srities žodynėlių (kol kas tik žodynėlių) rengimo, kurios terminija tik pradeda tvarkyti. Taip atsirado dvikalbis aiškinamasis žodynėlis *Vadovai ir vadybininkai*, trikalbiai aiškinamieji žodynėliai *Inžinieriai, technikai ir technologai*, *Vadovai ir vadybininkai* ir *Aiškinamasis kvalifikacijų sistemos terminų žodynas*.

Į Lietuvos Respublikos terminų banką (terminai.vlkk.lt) jau sudėti *Radioelektronikos terminų žodyno*, *Penkiakalbio aiškinamojo metrologijos terminų žodyno*, *Fizikos terminų žodyno*, *Aiškinamojo telekomunikacijų terminų žodyno*, trikalbių aiškinamųjų žodynėlių terminai.

Apie fizikos, radioelektronikos, metrologijos, kompiuterijos ir kitų sričių lietuviškų, ypač naujų, terminus ir jų vartojimą Vytautas Valiukėnas su bendraautoriais yra paskelbęs mokslinių straipsnių žurnaluose *Matavimai*, *Fizikų žinios*, *Terminologija*, *Gimtoji kalba* ir kt., skaitęs pranešimų fizikų, chemikų ir metrologų mokslinėse konferencijose, analizinę chemijos specialistų seminaruose, paskaitų Mokytojų kvalifikacijos kėlimo institute ir kt.

Vytautas Valiukėnas, – tokią didelę terminų tvarkymo ir standartizavimo patirtį sukaupęs specialistas, yra keturių monografijų ir aukštųjų mokyklų vadovėlio mokslinis redaktorius, yra recenzavęs *Chemijos terminų aiškinamąjį žodyną* (1997), *Elektrotechnikos terminų žodyną* (1999), *Statybinės šiluminės fizikos žodyną* (2001) ir *Aiškinamąjį šiluminės ir branduolinės technikos terminų žodyną* (2004), atlikęs bendrojo Europos žodyno (EUROVOC) ekspertizę, vadovavęs šio žodyno vertimo ekspertų grupei, atlikęs

Iš jubiliejinio vakaro

Vytautas Valiukėnas

Statistikos departamente parengtų įvairių sričių klasifikatorių (daugiau kaip 2 tūkst. puslapių) techninę vertimo ekspertizę.

Jubiliatas aktyviai dirba dar vieną darbą – rengia straipsnius *Technikos enciklopedijai*, recenzuoja kitų autorių parengtus straipsnius, konsultuoja redaktorius terminijos klausimais.

Jubiliejinio pranešimo metu V. Valiukėnas pabrėžė, kad be akademiko P. Brazdžiūno suteikto impulso, be paramos ir bendradarbiavimo su fizikos terminijos veteranais doc. dr. Kostu Ušpaliu, dr. Egle Makariūniene, dr. Kaziu Valacka, su kolegomis iš Vilniaus universiteto Fizikos fakulteto: prof. Jonu Matuku, prof. Viliumi Palenskiu, doc. Juozu Vyšniausku, dr. Valerijonu Žalkausku, prof. Pranu Juozu Žilinsku, su kalbininkais terminologais: a. a. dr. Kazimieru Gaiveniu, doc. dr. Angele Kaulakiene, doc. dr. Stasiu Keiniu, dr. Jonu Klimavičiumi, dr. Albina Aukšoriūte ir daugeliu kitų šitiek darbų nebūtų nuveikta.

Kur gi yra šio garbingo žmogaus kelio pradžia?

O kelio pradžia – sėlių žemė. Vytautas gimė 1939 m. balandžio 1 d. Utenos apskrities Dėgšnelės kaime. 1953 m. baigė Daugailių septynmetę, o 1957 m. – Utenos antrąją vidurinę mokyklą, 1962 m. – Vilniaus universiteto Fizikos ir matematikos fakulteto fizikos specialybės studijas. 1960 m. – 2004 m. ėjo pagrindines pareigas Vilniaus universiteto Radiofizikos katedroje. Skaitė bendrosios fizikos, elektrotechnikos ir elektronikos, elektrinių ir elektroninių matavimų, impulsinės technikos, mikrobangų elektronikos, radiotechninių sistemų paskaitas. Vienus metus stažavosi Nansi universiteto Elektros ir mechanikos aukštojoje mokykloje (Prancūzija), penkerius metus skaitė kelių fizikos srities dalykų paskaitas Bumerdės naftos, dujų ir chemijos instituto (Alžyre) studentams. 1981 m. apgynė fizikos ir matematikos mokslų kandidato disertaciją (nostr. 1993 m.), 1985 m. jam buvo suteiktas docento vardas. Vytauto Valiukėno mokslinių tyrimų sritis – mišriųjų elektroninių joninių puslaidininkų elektrinės ir dielektrinės savybės plačioje daž-

Darius Karvelio nuotrauka

nių srityje. Jis yra paskelbęs per 100 mokslinių, metodinių ir mokslo populiarinimo straipsnių, taip pat yra kelių mokomųjų knygų bendraautoris (5 iš jų prancūzų kalba). Pastaruoju metu yra šios katedros vyresnysis mokslo darbuotojas.

Docentas yra puikus pedagogas, kiekvieną net ir sudėtingiausią dalyką gebantis puikiai išaiškinti, maloniai ir noriai konsultuojantis įvairių fizikos ir technikos sričių specialistus terminijos klausimais. Ši jo savybė labai pravarti tada, kai vienu ar kitu klausimu tenka diskutuoti kelių sričių specialistams. Kita vertus, Vytautas labai jautrus žmogus, sunkiai išgyvenantis tuos momentus, kai ginčijantis dėl tam tikrų dalykų, ypač susijusių su fizikos terminija, kartais visai be reikalo tenka išgirsti aštresnį kolegų žodį ar nepavyksta paneigti akiivaizdžiai neteisingos ar nepagrįstos nuomonės.

Taigi sukaktuviniškas ne tik daugiau nei ketvirtį amžiaus atidavė fizikos ir technikos sričių terminijai, terminografijai, standartizacijai, bet ir studentus fizikus sėkmingai mokė įvairių fizikos dalykų.

Būtina pabrėžti, kad minėtieji terminų žodynai yra labai reikalingi ne tik tikslųjų mokslų specialistams, ne tik svarbūs terminologijai, bet reikalingi teisininkams, ekonomistams, žurnalistams ir kitų socialinių mokslų atstovams, o ypač techninių tekstų vertėjams, nes tarp atskirų sričių mokslų nebėra griežtos ribos (pavyzdžiui, teisininkams gali prireikti teisinės metrologijos terminų, viešojo administravimo specialistams – kvalifikacijų sistemų terminų, žurnalistams – bet kurios mokslo srities, apie kurią kalbės ar rašys, terminų). Be to, atitinkamos srities specialistų ir kalbininkų terminologų glaudus bendradarbiavimas sudarė sąlygas aprašomuosius terminų žodynus parengti labai kvalifikuotai. Parengtais žodynais domisi, jais naudojami ir kitų šalių specialistai.

Skaitai tokį jubilio nudurbtų darbų sąrašą ir susimąstai, kiek gali padaryti vienas žmogus. Jo para, kaip ir mūsų visų, juk irgi turi tik 24 valandas.

Jubiliejinio vakaro metu už didelius nuopelnus terminų standartizavimo srityje Lietuvos standartizacijos departamento direktorius Brunonas Šičkus Vytautą Valiukėną apdovanojo Nusipelnusio Lietuvos standartizacijos darbuotojo garbės ženklu, o Vilniaus universiteto atstovas įteikė Vilniaus universiteto rektoriaus akademiko Benedikto Juodkos sveikinimą.

Vytautas Valiukėnas tam tikrą duoklę atidavė ir sėlių krašto istorijai – parengė tris knygas *Daugailių kraštas ir žmonės* (sudarytojai R. Jurkevičienė ir R. Mališauskas) straipsnius, skirtus kaimo istorijoms. Taigi ne vieną valandą jis praleido rausdamasis Lietuvos valstybės istorijos ir Lietuvos centriname valstybės archyvuose ar nagrinėdamas Daugailių ir Dusetų bažnyčių metrikų knygas.

Gražaus jubiliejaus proga doc. dr. Vytautui Valiukėnui norisi palinkėti puikios sveikatos, daug jėgų ir kantrybės toliau dirbti terminijos ir standartizacijos srityse.

Doc. dr. Vida Žilinskienė,
Mykolo Romerio universiteto
Kalbos kultūros katedros vedėja

MODERNIOS ŠVIESOS TECHNOLOGIJOS MAISTO SAUGAI

ES 6-osios bendrosios programos projekto „Inovacinės neterminės maisto saugos technologijos“ dalyviai. Pirmoje eilėje, antra iš kairės projekto koordinatore prof. Elizabetta Guerzoni

Habil. dr. Živilė LUKŠIENĖ
Vilniaus universitetas, Medžiagotyros ir taikomųjų mokslų institutas

Antibiotikų atradimas pagimdė žmonijai viltį, kad pagaliau rastas galingas ginklas prieš patogeninius mikroorganizmus ir jų sukeliamas ligas. Tačiau šis atokvėpis nuo infekcinių ligų nebuvo labai ilgas. Patogeniniai mikroorganizmai, įgiję atsparumą, vėl atakuoja žmoniją. Grįžta tuberkuliozė, maliarija, 450 mln. žemės gyventojų yra hepatito B ir C chroniški nešiotojai, o 15 proc. vėžio atvejų yra sukelti virusinės infekcijos. Tenka padaryti išvadą, kad beveik aštuonis dešimtmečius trukusi kova su patogeniniais mikroorganizmais vis dar nėra laimėta, ji, deja, tęsiasi. Infekcinės ligos išlieka vyraujančia mirties priežastimi pasaulyje (33 proc.).

Negana to, XX a. pab., po išpūdingo mokslo ir technologijų proveržio, gyvenimo kokybės šuolio, atsiranda nauja grėsmė ekonomiškai išsivysčiusiose (stipriose) šalyse – tai maisto sukeltos infekcinės ligos. Šiuo metu žinoma daugiau kaip 250 su maistu siejamų ligų, kurias gali sukelti ja-

me užsilikusios bakterijos, virusai, grybeliai ar parazitai. JAV šios ligos kiekvienais metais sukelia beveik 76 mln. kitų ligų ir 5 tūkst. mirčių. Sveikatos ekspertai apskaičiavo, kad šių ligų sukelti ekonominiai nuostoliai šaliai kasmet kainuoja 10–83 mlrd. dolerių. Didžiausias infekcijų šaltinis ekonomiškai išsivysčiusiose šalyse yra vartojimui paruoštas maistas, o jo paklausa pasaulyje nesustabdomai auga. Be to, globalaus klimato atšilimo sąlygomis prognozuojamas didžiulis infekcinių ligų protrūkis, susijęs su neišvengiamai išaugšančia maisto ir vandens mikrobiologine tarša.

Todėl Pasaulio bankas paskelbė, kad ateityje negali būti ir nebus svarbesnio ir labiau remiamo prioriteto, kaip žemės ūkis ir maistas.

XX a. antroje pusėje siekiant didinti maisto kokybę ir saugą, pasaulyje imta intensyviai ieškoti naujų, efektyvesnių neterminių antibakterinių maisto technologijų, įgalinančių efektyviai pašalinti ligas sukeliančius mikroorganizmus nepažeidžiant maisto mitybinės vertės. Tradicinės terminės maisto saugos technologijos ne tik neapsaugo žmonijos nuo maisto sukeliama ligų, bet ir kaip terminio poveikio padarinys maisto matricioje sukelia nesuskaičiuojamą aibę nekontroliuojamų destruktinių reakcijų. Be abejo, tokio produkto mitybinė vertė gerokai krenta. Cheminės technologijos, taikomos maisto saugai, ne tik mažina maisto vertę, keičia organoleptines jo savybes, bet ir sukelia daugybę su maistu susijusių ligų (vėžį, širdies ir kraujagyslių ligas), nes dėl jų vartojimo, vykstant Mailardo reakcijai, neretai susidaro nauji kancerogeniniai junginiai.

Į naujų, perspektyvių ir plėtojamų technologijų sąrašą buvo įtraukti fiziniai poveikiai, kurie po ilgai-

kių tyrimų tapo naujų neterminių technologijų pagrindu. Pavyzdžiui, aukštas hidrostatinis slėgis, po pusės amžiaus trukusio pasaulio mokslininkų triūso, ne vienoje šalyje jau įdiegtas skystų ir pusiau skystų produktų paruošimui. Galinga impulsinė šviesa, naikinti mikrobų maisto matricos paviršiuje, taikoma vaisių ir daržovių derliaus išsaugojimui. Impulsinis elektrinis laukas kartu su švelniu terminiu poveikiu taikomas alkoholinių gėrimų pasteurizacijai.

Jonizuojanti spinduliuotė būtų labai efektyvus antibakterinis ginklas, tačiau spinduliuoti produktai turi pakitusias skonio savybes ir ne itin paklausūs tarp vartotojų.

Įvertinant esamą situaciją, Europos neterminių maisto saugos technologijų korifėjai, pirmiausia Bolonos universiteto prof. Elizabetta Guerzoni, sutelkė Europos mokslininkus, dirbančius šioje srityje ir gavo Europos Komisijos paramą (BPD 6 projektas) tam, kad plėtotų netermines technologijas paruošto maisto mikrobiologinei saugai užtikrinti.

Tarp visiškai naujų, niekada netaikytų neterminių poveikių, be abejo, su dideliu rizikos veiksniu, „pakliuvo“ ir fotosensibilizacija. Kokios buvo šio pionieriško pasirinkimo prielaidos? Fotosensibilizacija seniai žinoma kaip

impulsine šviesa.

Mūsų tyrimų, jau paskelbtų 14-ame Pasauliniame Maisto mokslo ir technologijų kongrese Šanchajuje, duomenimis, šis metodas gali sunaikinti iki 10 mln. bakterijų viename mililitre skystos matricos. Kietos matricos paviršiuje per kelias minutes galima visiškai pašalinti visus patogeninius ir žalingus mikroorganizmus. Rezultatai rodo, kad ne tik patogeninės, mezofilinės, puvimo bakterijos, bet ir mikromicetai, sporos ir viskam atsparūs biofilmai gali būti efektyviai pašalinti nuo paruoštam maistui naudojamų žaliavų paviršiaus, neprarandant jų prekinės išvaizdos. Tai galėtų būti puikus instrumentas vaisių ir daržovių mikroflorai kontroliuoti, nes, mūsų duomenimis, fotosensibilizacijos poveikis pailgina vaisių vartojimo trukmę bei pagerina jų mitybinę vertę dėl padidėjusio antioksidantinių fermentų aktyvumo, fotosintezės suintensyvėjimo ir t. t. Metodas patrauklus tuo, kad šviesos spinduliai veikia tik paviršinį bet kurios maisto matricos sluoksnį, nekeičia organoleptinių jo savybių bei prekinės išvaizdos, tuo pat metu efektyviai naikina mikroorganizmus.

Toks stiprus antibakterinis poveikis galėtų būti taikomas ir įvairių medžiagų (metalinų, polimerinių gami-

Dr. V. Gudelio sukurtas unikalus šviesos šaltinis, derinantis dvi antibakterines sinergetiškai sąveikaujančias šviesos technologijas: kietakūnį apšvietimą ir galingą impulsinę šviesą

biofotoninė technologija, selektyviai sukelianti gyvoje sistemoje daugybę destruktinių reakcijų. Jos mechanizmų bei optimizacijos būdų paieška ne vienus metus buvo vykdoma ir Lietuvoje. Už šiuos darbus šių eilučių autorė kartu su kolegomis 1993 m. Los Andžele buvo apdovanojama T. Maimano premija. Kaip netoksiškas, efektyvus, neterminis poveikis, fotosensibilizacija galėtų papildyti plėtojamų neterminių maisto technologijų arsenalą vien todėl, kad turi stiprų antibakterinį poveikį, nesukelia mikroorganizmų rezistentiškumo ir nepalieka aplinkai kenksmingų ir žmogui nereikalingų produktų.

Fotosensibilizacija remiasi dviejų netoksiškų poveikių – matomos šviesos ir fotojautrios medžiagos sąveika deguoninėje aplinkoje. Ši sąveika indukuoja nemažai citotoksiškų reakcijų, vykstančių mikroorganizmuose ir juos pažeidžiančių. Metodas labai universalus, nes naikina ne tik bakterijas, jų sporas ir biofilmus, bet ir mikromicetus, mieles bei virusus.

Vilniaus universiteto Medžiagotyros ir taikomųjų mokslų institute sutelkus nemažą daugiadisciplinų mokslininkų kolektyvą, bendradarbiaujant instituto fizikams, biofizikams bei mikrobiologams su Lietuvos Aukštųjų technologijų įmone EKSPLA buvo sukurtas unikalus pasaulyje šviesos šaltinis, leidžiantis derinti naujausius kietakūnio apšvietimo pasiekimus su vienu iš efektyviausių šiuolaikinių antibakterinių fizikinių poveikių – galinga

nių) paviršiams sterilizuoti. Gauti rezultatai rodo, kad fotosensibilizacija gali būti taikoma kaip alternatyva cheminėms priemonėms sterilizuojant maisto pakuotėms naudojama poliolefiną. Be abejo, kyla klausimas, ar šis metodas nekeičia poliolefino savybių, jo sąveikos su maisto matrica. IR spektroskopijos, chromatografinės analizės, paviršiaus skenuojančios elektroninės mikroskopijos, pralaidumo CO₂, O₂ ir H₂O garams tyrimai atlikti bendradarbiaujant su Prancūzijos Nacionaline Metrologijos laboratorija parodė, kad esminių medžiagos pakitimų šis poveikis nesukelia.

Taigi tai viena ekologiškiausių ir ekonomiškiausių modernių neterminių antibakterinių šviesos technologijų, kurią mums pavyko patentuoti kaip naują metodą paviršių sterilizacijai. Tačiau tik tolesni intensyvūs Europos komisijos remiamo BPD 6 projekto vykdymo darbai leis įvertinti, ar nauja neterminė technologija galės konkuruoti su tradicinėmis technologijomis ir bus naudojama praktikoje, susiduriant su realiomis problemomis.

Šiuo metu fotosensibilizacija, kaip maisto saugos technologija, yra tik embrioninės stadijos. Neaprepiami paveiktų maisto matricių medžiagotyriaus darbai laukia ateityje. Tačiau esami rezultatai teikia vilčių, kad nauja, saugi, efektyvi, ekonomiškai technologija, turinti pakankamą mokslinį pagrindą, turės ir plačią taikymo erdvę bei išsikovos sau ateitį.

Prof. habil. dr. S. Juršėno mokslinėje grupėje sukurtas šviesos šaltinis veikia kietakūnio apšvietimo pagrindu (400 nm, galia 20 mW/cm²)

Pradžia Nr. 8

Gegužės 5 d. istorikui prof. Vytautui Merkiui, Lietuvos mokslų akademijos tikrajam nariui, Lietuvių katalikų mokslo akademijos akademikui sukako 80 metų. V. Merkys reikšmingais darbais praturtino Lietuvos istorijos mokslą, tapo žinomas ir toli už mūsų šalies ribų. Mokslininkas kilęs iš Čivų kaimo Kupiškio rajone. Akademikas nuo studijų laikų gyvena Vilniuje, tačiau už savo gimtojo krašto garsinimą jam suteiktas Kupiškio krašto garbės piliečio vardas. Garbų istoriką kalbinome kelionės į jo gimtąjį Kupiškio kraštą metu, tad ir kalba sukosi apie profesoriui mielus dalykus. Tiesa, kai kurie jau negrįžtami.

Kokie tie mokslai buvo

Prašome prisipažinti, gerbiama Profesoriau, truputį gaila į negrįžtamą nebūtį nugrimzdusios tos agrarinės Lietuvos kultūros. Vis dėlto tai buvo krikščioniškos šalies kultūra, kurioje akylesnis tyrinėtojas nesunkiai būtų išskyręs ir daug Gilesnei baltikajai kultūrai būdingų relikvų, jie atsispindėjo žmonių santykiuose, papročiuose, seniausiose tradicijose.

Kaip čia pasakius. Man gaila tuo požiūriu, kad prasigėrusių žmonių, vagių kaime nebuvo. Lauke visi gyvuliai palikti būdavo, tik nuo vilkų avis ir veršiukus reikėdavo vakare parvesti namo. Visus įrankius, plūgus, akėčias žmonės palikdavo lauke, niekas jų neliesdavo. Vakare pradeda šuo loti smarkiau, o, sako, koks svečias ateina. Ar durys neužsklęstos?.. Aš lekiu pažiūrėti. Jeigu užsklęstos, bus gėda, kad užsisklendžia dar neidami miegoti.

Buvo drausmė, aišku, ir rūpestis. Buvau saugus, turėjau tėvus, žinojau, kad man jokie pavojai negresia. Tik nuo 11 metų tapau našlaitis. Kol tėvas buvo gyvas, antrą kartą vedė, taip pat jaučiausi pakankamai saugus. Karas viską deformavo. Gyvenimas jau ne namie, kai 11 metų vaiką išleido į Kupiškį, kur teko gyventi pas kokią davatkėlę, o kartu dar kokie mažiausiai penki vaikai. Maistas tik kad virtas, niekas ten jokio dėmesio nekreipė į vaikų užsiėmimus ir išdaigas. Ypač blogai būdavo, kai pasitaikydavo gyventi su vyresniais vaikais.

Prisimenu, pirmais metais gyvenau su keturiais vieno amžiaus vaikais ir vienu paskutinės ar priešpaskutinės klasės mokiniu. Jis atsiveda draugų, tuojau nuo stalo brūkšt mūsų knygeles ir sąsiuvinius. Išsitraukia kortas, visą kalną markių ant stalo prideda, net baisu žiūrėti, ir pradeda iš pinigų lošti. Iš kur jie tu markių turėdavo – nežinau. O kur pamokas ruošti, jeigu nėra net kur atsisėsti. Be penkiolikos prieš dešimtą vakaro šviesa sumirksi tris kartus ir užgesa. Nepasimokysi, o rytą tenka skubėti į mokyklą. Toks ir mokymasis.

Kaip atsakinėdavote mokytojams?

Pasakojamuosius dalykus išsimumdavau, atmintį turėjau neblogą, bet blogiausia būdavo su rašto darbais – kaipgi juos atliksi. Kiek mokykloje per pertrauką spėji nuo ko nors nurašyti, tiek ir padaryta.

O jaunėliams vyresniųjų mokinių pavyzdžiu nesinorėjo kortuoti?

Kur nesinorės. Pasigami-

MANO GYVENIMO ISTORIJOS (2)

Žymiajam Lietuvos istorikui prof. Vytautui Merkiui gegužės 5 d. sukako 80 metų

nome kortas, markių neturėdami iš pfenigų lošdavome. Akies lošimas greitas, laikas bėga, žiūrėk, jau elektrą gesina – baigiasi visi lošimai.

Tai kaip sugebėjote baigti mokslus, kai mokymuisi laiko kaip ir nelikdavo?

Pirma, antrais metais tai labai su vargu. Buvo blogai, nes karo metais per mokslo metus reikėjo išeiti dvejų metų mokslo programą. Mokslas buvo sutrumpintas. Tarybiniais metais baigiau progimnazijos pirmą klasę, vokiečiams atėjus buvau perkeltas į trečią klasę, kur mus mokė iškart antros ir trečios klasės kursą. Nežinau, kieno čia buvo nurodymas – gimnazijos direktoriaus ar švietimo vadovybės iš Kauno, bet iš trečios iškart kėlė į penktą klasę. Ten vėl mokėmės dvejų klasių kursą. Kupiškyje mokantis trimestrui baigiantis visi kelia rankas, nori pasitaistyti. Kam buvo dvejetai, šiaip taip įrašo tris su minusu ir išveda tris.

Paskui jau mokėmės normaliai, buvome vyresni, gyvenimas pas davatkėles buvo geresnis, ten jau ne bėda buvo.

Ar turėjote trejetų?

Ir dvejetų, ne tik trejetų. Taip pat ir trimestrė, net ir metinį dvejetą esu turėjęs. Prie vokiečių gal metas kėlė į kitą klasę net su trimis dvejetais metiniame pažymėjime. Toks buvo varymas. Mokytojai buvo seni, prieškariniai, kaip ir reikalavimai, o mokinių gyvenimo sąlygos ne

man vienam buvo sunkios. Jeigu reikalavimai būtų griežti ir jų būtų laikomasi, gimnazija perpus sumazėtų.

Bet ar galime šiuo atveju kalbėti apie normalų progimnazijoje ir gimnazijoje įgytą išsilavinimą?

Peršokusieji per vieną klasę toliau pasivydavo kitus mokinius ir labai žiopli nebuvo. Tomis aplinkybėmis gal kitaip neįmanoma buvo mokyti. Gimnazijoje vėliau trejetus turėjau tik iš vokiečių ir lotynų kalbos.

Bet Jums, kaip būsimajam istorikui, tai vienos svarbiausių disciplinų.

Labai jau keistas buvo lotynų kalbos mokytojas: nevedęs, mokiniai pravardžiuodavo jį Džiusu. Matyt, dėl sudžiuvusio veido, labai plokščio. Neseniai pasižiūrėjau jo gimimo metus – mus mokydamas buvo gal 35–37 metų. Jeigu ne visai tvarkingai namų darbai parašyti – dvejetas. Man vieną kartą baigėsi rašalas, pasiskolinau iš draugo, bet rašalas buvo kitos spalvos. Mokytojas tuoj parašė dvejetą – netvarkingas darbas. Jei ką įsikaldavo galvon, išsitaistyti jau būdavo sunku.

Taip muštruoti reikėtų nebent kareivį.

Niekada mokytojas su mokiniais nenorėjo turėti artimų ryšių, tuo labiau globoti. Jeigu mokiniui nesiseka – nė kalbos nebūdavo padėti. Atliko pamoką, išėjo ir viskas.

Gal tai buvo karo metu vokiško griežtumo įtaka?

Taip tęsėsi ir tarybiniais metais. Mokytojai jokio didesnio dėmesio į mokinius nekreipė. Dar mergaites namie kartais aplankydavo auklėtoja. Manęs niekada nebuvo aplankęs joks auklėtojas. Mokykloje galiojo labiau iš caro laikų paplitęs mokymo metodas, kai reikėjo daugiau iškalbi, o ne išmokti galvoti.

Per karinį rengimą mokėmės tik puolimo taktikos

Vėliau, jau universitete, Jums tai pakenkė?

Universitete esu gavęs tik du trejetus ir abu iš karinio rengimo.

Buvote labai nedrausmingas?

Vieną kartą reikėjo laikyti įskaitą iš Vidaus tarnybos statuto pas tokią Rūką. Jis man įsakė: „Ateik pa-

sisveikint.“ Aš einu tvirtu žingsniu, ranką pridėjęs prie kepurės, jau žodžius tariau prisistatyti, o Rūkas: „Palikt! Šitaip mano bobutė į gastromoną vaikšto.“ Mat aš veltiniais apsiavęs, nes universitetas buvo nekūrenamas, tik kai kuriose auditorijose prie katedrų buvo šilčiau. Tai atitinkamai ir rengėmės: buvau su storomis kelnėmis, veltiniais su kaliošais ir kailinėlius pasivilkęs.

Tą kartą Rūkas pavarė beveik pusę studentų. Reikia paklausti, kada vėl bus galima laikyti įskaitą. Kas tik eina, Rūkas liepia palikt – blogai prieina. Vienas toks studentas Rybakovas įstengė priėti kaip reikia, išgirdo atsakymą, kad įskaitą bus galima perlaikyti 16 valandą.

Parėjau namo į Žvėryną, apsiaviau vokiškais kareiviškais batais, jau apnešiotais, geležimi pakaustytai. Nuėjau perlaikyti įskaitos, gavau atlikti tą pačią užduotį. Priėmu, prisistatau, raportuoju. „Tai šitaip iškart reikėjo vaikščioti,“ – sako dėstytojas. Bepigu su kareiviškais batais, žengiant net senojo universiteto auditorijos parketo lentelės šokinėja iš vietos. Atėjus trimestrui įskaitą perlaikinėjusiems parašė po trejetą ir baigtas kriukis.

Supratau, kad karinis rengimas Vilniaus universitete pokario metais buvo dėstomas lietuvių kalba?

Iš pradžių lietuvių kalba mums dėstė 16-osios lietuviškosios divizijos karininkai-leitenantai, o Karinio parengimo katedrai vadovavo generolas Vladas Karvelis. Paskui pradėta dėstyti tik rusiškai, leitenantus pakeitė rusų pulkininkai. Jie dėstė ir taktiką prie tam skirtų smėlio dėžių, prie kurių praleisdavome ištisas dienas. Mokėmės tik puolimo taktikos, gynimosi taktikos nė vieno užsiėmimo nebuvo. Ketvirtadienis ištisai buvo skiriamas kariniam rengimui. Paskui Pabradės karinė stovykla, kurioje praleidome bene tris savaites.

Vilijojo elektrotechnika

Kada pajutote, kad Jūs ly lemtis – istorija?

Dar vaikas pradėjau domėtis. Bulves kasdamas radau akmeninį kirvuką. Mane radinys sudomino: kas tai yra, nors niekas negali paaiškinti. Kai sužinojau, kad senovės žmonės įrankius dirbdinoti iš akmenis, nes geležies nebuvo, man tai buvo nuostabu.

Pradėjęs eiti į progimnaziją, ėmiau skaityti nuotykių romanus, ypač amerikiečių autorių ir kitokių. Bet nesakyčiau, kad tuo metu istorija buvo mano siekis. Daugiau no-

Etnologė prof. Irena Regina Merkienė ir istorikai profesoriai Vytautas Merkys ir Mečislovas Jučas

rėjau elektrotechniką studijuoti. Paskutinėje klasėje, prisimenu, gaminomės elektros prietaisus, srovės lygintuvus, restauravome seną dektorinį radijo imtuvą, kad naktį galėtume pasiklausyti užsienio laidų. Iš mūsų klausymo nieko neišėjo, nes reikėjo didelės lauko antenos. Įžeminimą pasidarėme, o antenai sugalvojome panaudoti elektros tinklą, kai visame Kupiškio miestele nakčiai būdavo išjungiamas elektra. Girdėdavome traškesį, kartais muziką, žodį kitą nesuprantama kalba, bet iš viso to nedaug ką laimėjome.

Vis dėlto akivaizdus potraukis technikos mokslams. Kodėl nevažiavote į Kauną studijuoti?

Norėjau į Kauną važiuoti, bet ten neturėjau kur nė vienai dienai apsisototi. Vilniuje šiek tiek turėjau, todėl ir pasukau į istorijos studijas.

Istorijos studijos universitete

Kaip kartais žmogaus likimas priklauso nuo įvairių smulkmenų, atsitiktinumų. Laimei, šie atsitiktinumai Jus nukreipė kur ir reikėjo – į istoriko kelią.

Maniau archeologiją studijuoti. Man tas bulvių lauke rastas kirvukas nedavė ramybės. Bet Vilniuje archeologijos studijų nebuvo. Tik kai jau studijavau istoriją antrame kurse, iš Kauno į Vilniaus universitetą atkėlė archeologijos studijas, o kartu ir visus istorikus. Bet tada jau buvo praėjęs noras archeologiją studijuoti.

Iš kokių knygų studijavote? Juk buvo pokario metai.

Naudojomės Vilniaus universiteto bibliotekos įvairiomis knygomis. Lietuviškai Biblijos negavau, tai rusiškai skaitydavau *Karalių knygas*. Visa tai vis labiau ir labiau domino. Vokiečių okupacijos laikais išleistos knygos buvo atiduotos į specfondą, o prie kitų labai įdomių knygų dar gana laisvai buvo galima prieiti ir net namo parsinešti.

Kaip vertinate tuometes Vilniaus universiteto istorijos studijas?

Tiesiogine prasme nieko mūsų neišmokė.

O tyrinėjimų metodikos? Ar igijote darbo su šaltiniais įgūdžių, supratote kaip rašyti mokslinio pobūdžio straipsnius?

Išmokė metodikos ir supratimo, kad už tų žinių, kurias universitete gavome, yra dar jūra žinių. Prie kai kurių prieiti truputį pamokė. Ir tada prasidėjo savamokslinis mokymasis.

Vadinasi, jei teisingai supratau, tikrosios istorijos mokslo studijos prasidėjo tik baigus universitetą, kai turėjote istoriko specialybės diplomą? Savivietė ir buvo tikrosios studijos?

Kaip gali išmokti, jeigu net garsiausias prieškarinis istorikas, diplomatas prof. Ignas Jonynas (1884–1954) mums dėstė ne ką kita, o Tarybų Sąjungos istoriją. Vadinasi, Rusijos ir rusų tautos istoriją pradėdant nuo Kijevo Rusios. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija į Tarybų Sąjungos istoriją buvo tik įterpiama.

Kaip tokiame nepavydėtinaime vaidmenyje jautėsi I. Jonynas?

Jis turėjo vertimus iš tokio Burdžalovo vadovėlio, skirto partinėms mokykloms. Pagal tuos užrašus mums ir turėjo dėstyti. Jeigu užgriūdavo kontrolė, o būdavo dažnai, Jonynas galėdavo parodyti savo paskaitos konspektą. Kai išleisdavo pasakoti apie Rusijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santykius, kaip reikiant papasakodavo. Tai vienintelis savarankiškai dėstęs istori-

jos profesorius, o visi kiti ir nuėję paskui tarybinius iš Maskvos gautus vadovėlius. Ko jie galėjo studentus išmokyti? Beveik nieko.

Įkvėpė filomatų pavyzdys

Bet patys studentai ar jautė, kad net ir geriausių norų vedini dėstytojai ne kažin ką gali pakeisti? Reikėjo būti I. Jonynu, kad sumaniai galėtum išlaviruoti net skaitydamas TSRS istorijos kursą. Bet ir jis kiek ten galėjo skirti vietos Lietuvos istorijai...

Kai ką pavykdavo užtikti antikvariate ir nusipirkti, kad ir prieškarinę *Lietuviškąją enciklopediją*. Kiekvienas iš 9 išleistų tomų (1941–1944 m. išėjo 10-ojo tomo Höfer–Ilirizmas I–VII sąsiuviniai) kainavo po 20 rublių, o stipendijos gaudavome tuo metu 220 rublių, tad atidėjęs kas antrą mėnesį, žiūrėk, ir galėjai nusipirkti *Enciklopedijos* tomą. O ten jau ir pasiskaityti buvo ko.

Prisimenu, prisiskaitėme apie Vilniaus filomatus ir filaretus, pradėjome su artimiausiais draugais svarstyti – reikia įkurti slaptą istorikų draugiją. Gerai, kad vienas, jau truputį pakratytas, pasakė: „Žinot, ta mūsų draugija ilgai neegzistuos. Bemat suseks...“

Taip ir neįkūrėme draugijos. Žinoma, buvo vaikiškas galvojimas, kad galėtume sukurti didelį būrį, kuris ieškotų tikros tiesos, o pirmiausia tos literatūros, kurios taip sunku gauti. Iš tiesų mes tokie keturiose buvome, kurie vienas nuo kito paslapčių neturėdavome. Jei kokią knygą gaudavome, skolindavome vieni kitiems.

Studentų mokslinės draugijos dar nebuvo?

Buvo Lietuvos istorijos būrelis, rašydavome referatus, paskaitė vienas kitą mokydavomės kritikuoti. Būrelis buvo grynai savanoriškas, iš pradžių jam vadovavo I. Jonynas, vėliau atėjo Juozas Jurginis. Jurginio buvo silpnėsnis, bet įdomesnis vadovavimas, vykdavome į ekskursijas po istorines vietas. Tai buvo kaip paskaitos, Lietuvos istorijos kursas. Su I. Jonynu važinėjome dvi dienas po Vakarų Baltarusijos piliis. Tokiose išvykose buvo galima daugiau sužinoti negu per visą semestrą universitete, ir dar tokių dalykų, kurių niekas negalėjo dėstyti.

Gavęs diplomą į rankas paskui pagalvojau lyg ir nusivylęs: „Baigiau universitetą, bet ko aš išmokau?“ Pačiam sau atsakyti buvo sunku, nes daugiau kaip pusę studijų kurso užimdavo marksizmas, karinis režimas, politinė ekonomika. O kalbų mokymui ir istorijai vietos likdavo labai mažai.

Kai istorija pasidaro pernelyg subjektyvi

O kaip vertinate dabartines istorijos mokslo studijas Lietuvos universitetuose?

Ką aš galiu pasakyti. Daugiau žinau apie Vytauto Didžiojo universiteto istorijos studijas, kai ten teko dėstyti. Gal pagerėjo istorijos reiškinų interpretacijų reikalai, siekis sukelti studentų kritišką galvojimą, vertinant šaltinius ar knygos pateikiamas tiesas. Bet kad tame universitete būtų daugiau kokių nors naujų dėstymo ar vertinimo idėjų privalojo, nelabai pastebiu.

Ar tos naujos idėjos istorijos mokslui labai reikalingos? Prisimenant kad ir iš Antikos mus pasiekiančią tiesą, kad nauja yra gerai pamiršta sena. Ar kartais net tam tikras santūrumas ir atsargumas istorikų vertinimuose nebūtų labiau pageidaujamas už tari-

mą idėjų „naujumą“?

Per Lietuvos televiziją žiūrint kai kurias istorijos populiarinimo laidas, kai du vyrai visą istoriją aiškina, kaip kirviu kerta, tarsi jų žodis būtų paskutinis ir niekas kitas tarsi daugiau nieko nežinotų, kyla dvejobas jausmas. Kokią naudą visa tai duoda kad ir studentui? Gal svarbiau būtų studentui duoti suprasti, kadėjimas prie tiesos yra sunkus ir sudėtingas. O kiti net ir prie tos tiesos nesiekia eiti, aiškina, kad kiekviena istorija yra subjekty-

Istorikai prof. Antanas Tyla ir prof. Vytautas Merkys

vi, tėra interpretacijų sanauka, tik to, kuris rašo, minčių pasaulio atspindys, tai apie kokią istorijos mokslą galima kalbėti. Manau, mokslui tokios nuostatos kenkia.

Kenkia, bet gal neišvengiama? Bent jau šiuo tikru istorijos mokslo emancipacijos etapu.

Nežinau, nėra lengva atsakyti. Kai buvau jaunesnis, stipresnis, važinėjau po užsienio istorikų konferencijas, į kokią Londono universitetą ar Romos katalikiškos kultūros institutą. Buvo aiški mokslinių tyrimų kryptis – tiesos ieškojimas. Nė viena mintis neignoruojiama, stengiamasi išryškinti, kas yra gero tyrinėjimuose, kas lieka neaišku, kokių prieštaravimų kyla. Ir Lenkijos istorijos moksle tas pats.

Daugiau išsibirinėjama Lietuvoje, ir ypač tyrinėjant XX a. Lietuvos istoriją. Pradėta angažuotis, esą, reikia mitus išsklaidyti, istoriją perkaityti kitaip. Kaip tu ją kitaip perskaitysi, jei neturi naujos informacijos? Iš piršto laužti? Gera perskaityti kitaip, kai turi naujos informacijos, kai ja remdamasis gali savo tikslą pasiekti.

Istorikas – ne nuosprendžio vykdytojas

Kur ta nauja istorikui informacija slypi – archyvuose, o gal ir jau žinomuose rašytiniuose šaltiniuose? Gal tik ją reikia rasti?

Pasaulyje nuolat publikuojami istorijos šaltiniai. Kad ir popiežių bulės, kurių tomų tomai vis nauji pasirodo. Taip yra Vakaruose. Lietuvos istorijos puikus šaltinis yra *Lietuvos Metrika*. Lenkai nemažai puikios medžiagos skelbia ir nebūtinai iš tiesioginės mums rūpimos temos, bet publikuoja įvairių didikų, karalių archyvus, medžiagą apie ka-

rus ir t. t. Rašydamas kad ir kita tema į šią naujai pasirodžiusią medžiagą gali kitaip pažvelgti, pritaikyti ir savo išsiaiškintiems reikalams.

Bet gal išties XXI amžiuje istorijos mokslas jau nepasitenkina vien paieška? Gal istorijos mokslas tampa susašmenintas, panašiai kaip menas, kur ypač vertinamas subjektyvus menininko braižas, matymas, išvalgos. Suprantu, kad mus gali erzinti nauji dalykai. Muzikoje vyresniems žmonėms nepatinka rokas, jie pripratę prie ramesnių klasikinės muzikos garsų. Pa-

jei ir nebuvo tautinė valstybė, tai bent savi valdovai ją valdė. Tautiškuamas anais laikais buvo panašus į dabartinį prancūzų tautiškuumą – pilietiškuomo sinonimas.

LDK privilegijuotieji luomai – bajorai, dvasininkai, didikai – buvo LDK piliečiai, sudarę to meto visuomenę. Jie buvo lietuviai. Jeigu Adomas Mickevičius rašo, kad yra lietuvis, suprask – LDK pilietis. Taip, jis lietuvis, ir nėra čia ko stebėtis. Taip teigdamas A. Mickevičius pabrėžia, kad jis yra ne Lenkijos karalystės

našiai menuose – daug ką erzina pernelyg drąsūs eksperimentai, bet ir jie jauniems kūrėjams reikalingi. Dėl būsimų atradimų – tikėkimės. Gal ir istorijos mokslas kartais reikalauja naujo požiūrio į istoriją, žinoma, iš didelelio rašto neišeinant iš krašto?

Istorijos šaltiniai yra subjektyvūs, bet istorikas iš jų turi stengtis išgildinti ir kitiems išaiškinti, kuo galima tikėti. Kai rašai, žinoma, ta istorija taip pat tampa subjektyvi, bet istorikas turi siekti absoliučios tiesos, tegul ir niekad nepasiekiamos. Net postmodernistai deklaruoja, kad nors istorija subjektyvi, turi būti siekiama Tiesos. Tokia ir mano nuostata.

O šiaip istorikas negali būti nei prokuroras, nei teisėjas, nei tuo labiau teismo nuosprendžio vykdytojas. Jis turi išaiškinti dalykus, įvykius, kodėl jie įvyko, kaip įvyko ir kas iš to atsitiko. Ir nieko daugiau. Gal tuos senuosius šaltinius galima ir kitaip išskaityti, kitaip į juos pažvelgti, bet kai išskaityta tik mažą dalį, apie kokią visumą galima kalbėti. Tebus hipotetiniai dalykai.

Nėra valstybės – nelieka istorijos

Bet istorikas vargu ar kada buvo visiškai laisvas ir juo labiau vargu ar toks išlieka mūsų laikais. Tam tikros jėgos, aplinka, sąmoningai ar ne, bet nori jį paveikti, nukreipti, pajungti.

Pragmatizmo istorijoje buvo visais laikais. Musolinis savo imperinius siekius Italijoje stengėsi sutvirtinti ir paremti Antikos istorija. Siekė atkurti kadaise egzistavusią Romos imperiją. Aiškus pragmatinis tikslas.

Negali sakyti, kad to paties nėra buvę Lietuvoje. Orientyras – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kuri

pavaldinys, bet Lietuvos pilietiškuomo tradicijos tęsėjas.

Bet kultūros ir kalbos – lenkiškos? Jo kalba ir kultūra buvo lenkiška. Kaip galite pasakyti apie istoriko atsakomybę? Ar apskritai tokia egzistuoja?

Moralinė atsakomybė egzistuoja, o kokia daugiau gali egzistuoti.

Už savo tautos, valstybės istoriją.

Kiekvienas žmogus nėra pats sau. Gali būti atskirų išskirtinių individualybių, bet paprastai žmonės yra savo bendruomenės ar visuomenės nariai. Tautos ar pilietinės bendruomenės, ir jis siekia tą bendruomenę nagrinėti kaip istorijos subjektą, o ne kaip kaimyninių kultūrų, kaimyninių bendruomenių ar etnosų išorinės veiklos laukus. Seniau labai sėkmingai buvo pasidalyta Lietuvos istorija. Valstybės nėra, vadinasi, ir jos istorija atitenka tai valstybei, kuri valdo. Tas vietinis istorijos subjektas tokiu atveju visiškai ignoruojamas.

Tai štai Pirmosios nepriklausomybės laikais istorikų uždavinys ir buvo atgaivinti tą nuostatą, kad lietuvių tauta atgautų istorijos subjekto teises. Tai labai esminis dalykas. Ir antra nuostata: Lietuvos istorija yra atskiras istorijos mokslo objektas.

Lietuvių tauta – subjektas, o Lietuvos istorija – istorijos mokslo objektas.

Taip. Istorijos moksle vyksta dideli susidūrimai su lenkais, vokiečiais, rusų istorikais dėl šio objekto išskyrimo ir dėl savo istorijos subjekto – tautos įvertinimo, iškelimo. Tai mums ir yra svarbiausia.

Bus daugiau

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

KAS SIEJA SLIBINĄ IR DVIGUBĄJĄ KRYŽIŲ? (5)

Pradžia Nr. 5

Violeta Rutkauskienė jau 20 metų domisi ir renka medžiagą apie dvigubąjį kryžių ir jo istoriją, Šv. Jurgio ir Slibino (Order of Dragon) ordinus, tyrinėja šių Ordinų sąsajas su Lietuva ir jos valdovais. Šiai temai buvo skirtas JAV gyvenančios lietuvės pranešimas XIV Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziume, kuris vyko 2008 m. pabaigoje Čikagos priemiestyje Lemonte.

Violeta Rutkauskienė gimė Kaune, Vilniaus universitete įgijo istorikės specialybę, 17 metų dirbo Kauno M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriuje, pradėjo nuo vyresniosios mokslo darbuotojos, fondų saugotojos, tapo skyriaus vedėja. JAV gyvena jau 15 metų.

Triskart karalius

Užsiminėte apie Vilniaus Katedros Šv. Kazimiero koplyčioje esančias Jogailos ir Vytauto skulptūras, kur Vytautas stovi ne su Lietuvos didžiojo kunigaikščio, bet su karaliaus karūna. Šiuo atveju neišsiversime be tam tikrų komentarų, kurie turėtų praturtinti ir mūsų pokalbio temą, nes Jogaila ir Vytautas yra vieni iš pagrindinių aptariamų herojų.

Iš tikrųjų Vytautą su karaliaus karūna ir karališkais regaliais matau pirmąsyk, nors Vytautas Didysis karaliumi buvo paskelbtas net tris kartus.

1388 m. pasirašant Salyno sutartį, Kryžiuočių ordino magistrui iškėlus puotą, Lietuvos bajorai triukšmingai Vytautą paskelbė karaliumi. 1421 metai. Čekijos bajorai ir miestiečiai Vytautui pasiūlė savo karalystės karūną, kurią Lietuvos

1930 m. Čekoslovakijoje pagamintas šarvuoto plieno sarkofagas Vytauto Didžiojo palaikams saugoti. Saugomas Signatarų namuose Vilniuje

valdovas sutiko priimti. Tų pačių metų rugpjūtį Kutnos Horos seimas Vytautą oficialiai išrinko Čekijos karaliumi. Apie tai rašo E. Gudavičius (*Lietuvos istorija*, 251 p.), V. Daugirdaitė-Sruogienė ir kiti.

1429 m. Lucko suvažiavimas. Jogaila, dalyvaujant imperatoriui Zigmantui Liuksemburgiečiui, pasiūlė Vytautą karūnuoti Lietuvos karaliumi. Išlydint Zigmantą Liuksemburgietį, prie Lietuvos sienos buvo sutikti imperatoriaus pasiuntiniai su Slibino ordinu ir jo regaliais... Jau prieš karūnavimo iškilmes Lietuvą pasiekė oficialus leidimas Vytautą karūnuoti karaliumi,

tačiau Niurnberge pagaminta ir per Lenkiją vežama karūna nepasiekė Lietuvos. Lenkų vyskupo Z. Olesnickio įsakymu karūna pagrobta, jos likimas neatskleistas iki mūsų dienų. Kalbama, kad vyskupas Olesnickis Vytautui skirtą karūną perkirtęs pusiau, o vėliau ją paslėpęs vyskupo kepurėje (pagal Bychovco kroniką).

Tačiau visiems šioms Vytautą išaukštintiems įvykiams nepakanka vienos toli gražu ne smulkmenos – bent vieno karūnavimo fakto. Paskelbtas karaliumi – taip, ir net tris kartus, bet nespėtas karūnuoti, arba sutrukė kitos aplinkybės. Ar Jūs manote kitaip?

Lietuvos įvykius žinome. Tačiau Čekijoje galėjo būti ir kitaip. Tai buvo išskirtinis ir netradicinis karaliaus pasirinkimo ir pripažinimo atvejis, kuris leistų įtarti Vytautą buvus jį ne Lietuvos, tai Čekijos karaliumi. Kai kurie istorikai mano, kad čekai karūną buvo atsiuntę, ir Vytautas kaip čekų karalius šalį valdė per savo atstovą Žygimantą Kaributaitį. Jei nebūtų čekų karalius, to negalėtų daryti. V. Daugirdaitė-Sruogienė rašo, kad Vytautas sutiko priimti čekų karališkąjį vainiką ir pasižadėjo laikytis husitų keliamų sąlygų. Husitai – Jano Huso pasekėjai – kovojo ne vien prieš vokiečius, bet ir prieš popiežius, siekė atsiskirti nuo Romos. Taigi husitų pasirinktas Vytautas galėjo būti paskelbtas karaliumi ne visai tradiciniu būdu.

Formuokime drąsios Lietuvos įvaizdį

Sakote, būtų galima atsekti Vytauto karūnos likimą?

Kodėl bent jau nepabandžius? Gal ji kur nors Niurnbergo ar Lenkijos muziejuose išlikusi tebestovi? Žinoma, Vytauto iš numirusių neprikelsime, bet išsiaiškinti Vytauto karūnos ir jo palaikų paslaptis būtina. Ar tai ne mūsų pareiga?

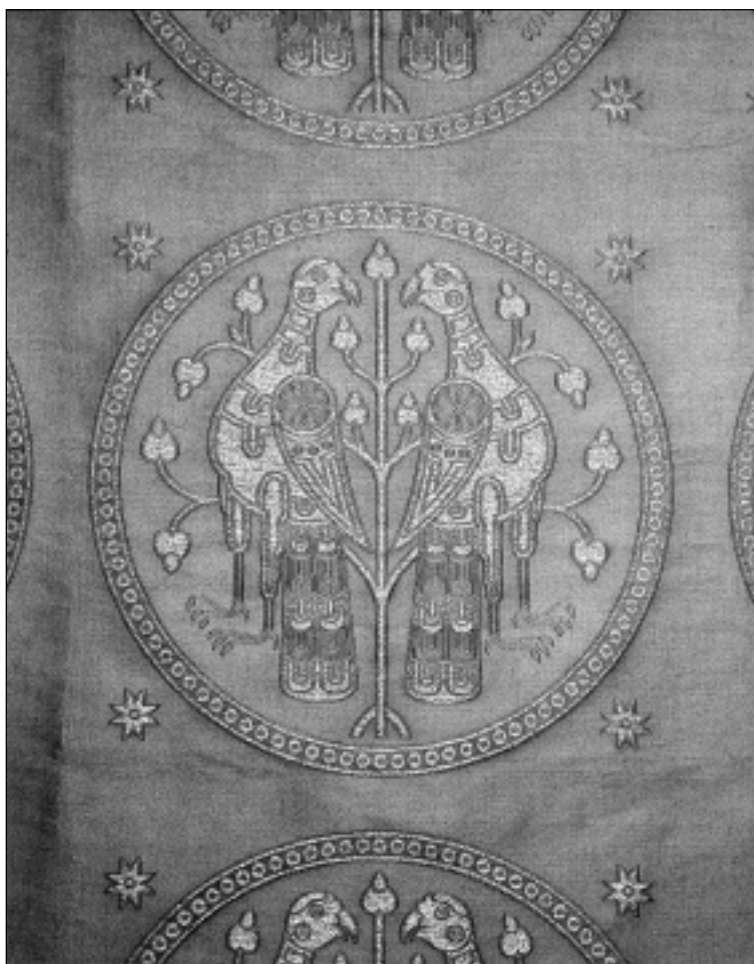
kitų tautų, nepažinojusių krikščioniškų tradicijų.

Mūsų valdovai nuo seniausių laikų arba patys skirdavo save karaliais arba būdavo kitų tituluojami. Tai byloja ir išlikęs istorijos palikimas. Apie karalių Gediminą byloja jo laišakai, apie Jogailą – išlikę antspaudai, apie kitus – metraštininkų užrašytos žinios. Vienintelis išlikęs Jogailos lietuviškasis antspaudas, šiuo metu žinomas ir saugomas Vokietijos Slaptajame Prūsijos archyve, skelbia: {Jagal * dey * gratia * rex * m * lettow*} – Jogaila Dievo malone – lietuvių karalius. Pirmasis Jogailos antspaudas, ant kurio pirmą kartą Lietuvos herbe pasirodo dvigubasis kryžius, turi tokią legendą: { + WLADISLAVS DEI GRA REX POLONIE LITWANIEq PNC SUPREMUS THE'S RUSS}, taigi Lenkijos ir Lietuvos karalius. Po metų pasirodžiusiam majestotiniame antspaude Jogaila tituluojamas Lenkijos, Krokuvos, Kujavijos, Sandomiro ir Lietuvos karaliumi, pagrindiniu Pomeranijos ir Rusijos žemių valdovu. Taip jį pristato ir Lenkijos tyrinėtojai. Mes to tarsi nematome... Prieš keletą metų domėjausi, ką apie Lietuvos valdovų titulus rašo metraščiai bei Lietuvos ir užsienio mokslininkai. Rezultatas įdomus. Surinktoji medžiaga buvo skelbta užsienio lietuvių spaudoje ir Lietuvoje. Istorikai prie Lietuvos valdovų titulų dar turės sugrįžti.

Lietuvos karaliai nepamiršti

Vis dėlto negalime būti abejingi Šv. Kazimiero koplyčioje pristatomai Vytauto skulptūrai su karališkąja karūna, skeptru ir obuoliu. Tos pačios regalijs kaip ir Jogailos. XVII a., kai statyta ir puošta koplyčia, tokia Vytauto traktuotė – pabrėžti šio valdovo karališkumą Kopyčios užsakovams ir Lietuvos piliečiams – buvo visiškai suprantama ir natūrali. Tai ne šiaip vieno asmens sureikšminimas, bet LDK istorinio ir politinio prestižo pabrėžimas, gal net tam tikras apeliavimas į teisėtai Lietuvai turinčias priklausti teises.

Prisiminkime XX a. istorinius atgarsius, kai Lietuva 1918 m. atkūrė savo valstybingumą. Vasario 16-osios Akto signataras Donatas Malinauskas (1869–1942) buvo didelis Lietuvos patriotas, nors ilgą laiką net lietuviškai nemokėjo. 1921 m. tuometėje Čekoslovakijoje buvo minima Vytauto Didžiojo karūna-

Čekoslovakijos vyriausybės dovanotas puošnus brokatas Vytauto Didžiojo palaikams suvynioti

Vytauto Didžiojo sarkofago kopija, dovana prezidentui Antanui Smetonai. Saugoma Kauno istorinėje prezidentūroje

vimo Čekijos karaliumi 500 metų sukaktis. D. Malinauskas 1921 m. birželio–liepos mėn. lankėsi Prahėje. Šią trumpalaikę misiją lėmė, matyt, ne vien tai, kad jis dirbo Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje. Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą jis ėmė domėtis Vytauto palaikų ir karūnos reikalais, rėmė archeologinius tyrimus Vilniaus katedroje, tikėjosi rasti Vytauto Didžiojo palaikus, apie tai nemažai rašė spaudoje.

1922 m. D. Malinauskas buvo paskirtas Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru į Čekoslovakiją. Jam reziduojant Prahėje, Čekoslovakija oficialiai pripažino Lietuvą.

1930 m. Lietuvoje labai iškilmingai ir su užmoju buvo minimos Vytauto mirties 500-osios metinės. Su Lietuvos vyriausybės žinia D. Malinauskas savo lėšomis Prahėje užsakė pagaminti „sidabrinį“ sarkofagą Vytauto palaikams, kuriuos vis dar tikėjosi rasti Vilniaus katedroje. Galimas dalykas, kad turėjo rimto pagrindo tokiai vilčiai. Prie sarkofago papuošimo prisidėjo ir čekai, jo vidų išklapę labai prabangiu brokatu. Tokia medžiaga

Čekijoje buvo naudojama tik karalių karstams išmušti. Čekoslovakai rūpinosi, kad lenkai netrukdytų pervežti sarkofagą į Vilnių. 1933 m. sarkofagas pargabentas į Vilnių, bet lenkų aukštoji dvasinė valdžia neleido jo saugoti Katedroje. Sarkofagas buvo laikinai atiduotas Lietuvos mokslo draugijai. Pokaryje buvo pasklidusi žinia apie jo praradimą, vėliau paaiškėjo, kad yra išsaugotas iki mūsų dienų.

Labai iškalbingas faktas, primenantis, kad XX amžiuje modernios lietuvių tautos ryškiausių asmenybių savimonėje dar buvo labai gyva istorinė atmintis.

Nelengvi laikai buvo, bet tautos praėjus nebuvo pamiršta. Tuo rūpinosi mūsų tautos šviesuoliai, daug prisidėjo ir Nepriklausomybės akto signataras D. Malinauskas. Prieš keletą metų kilo mintis apie sarkofagą priminti Amerikos lietuviams, taip pat pasidomėti ir paties sarkofago likimu. Iš smalsumo užsimezgęs žurnalistinis tyrimas buvo sėkmingas. Teiraudamiesi apie Vytautui skirtą sarkofagą, radome du. Vytauto palaikams skirtas sarkofagas šiuo metu yra Signatarų namuose Vilniuje, o šio sarkofago

modelis, 1930 m. įteiktas prezidentui A. Smetonai, eksponuojamas Kauno istorinėje prezidentūroje. Sarkofagai puošnūs – jų viršų puošia dvigubasis kryžius.

Ar nežinojimas yra nuodėmė

Beieškant sarkofago pėdsakų, gavus daugiau papildomos medžiagos iš Lietuvos paaiškėjo Donato Malinausko sumanymo peripetijos ir aplinkybės, dėl kurių jis taip karštai ėmėsi sarkofago gamtinimo idėjos. Pasirodo, kai 1910 m. buvo minimos Žalgirio mūšio 500-osios metinės, lenkų kunigai Vilniaus katedroje kažin ką labai vertingo atradę iš Katedros išnešė ir paslėpė. Įvykis apaugo įvairiais gandai, labai nepalankiais tuomečiams Katedros ganytojams. Apie įvykį sužinojo Vilniaus lietuviai ir pats D. Malinauskas, aistringas lietuviybės gynėjas. Pasklido kalbos apie Vytauto palaikų ir karūnos atradimą. Visa ta istorija vėliau ir davė pagrindo D. Malinauskui pradėti rūpintis sarkofagu Vytauto palaikams.

Mano pačios tyrimas ieškant D. Malinausko pagaminto sarko-

fago, neapsiėjo be nuotykių. Sujaudino tai, kad turėdami tokią vertybę, dar ir šiais laikais nesame jos plačiau aprašę ar publikavę, išskyrus vieną monografiją ir eksponavimą keliose laikinose parodose. Lietuvoje kilus susidomėjimui sarkofago istorija iš karto teko pajusti, kad kai kam tokių vertybių paieškos nelabai pageidautinos.

Iššaukėte atsakomąją reakciją, lyg ir diskusiją – puiku.

Visa bėda ta, kad tos diskusijos, atrodo, ir nereikėjo.

Būna dar keistesnių dalykų. 2004 m. Čikagos lenkų radijuje buvo laida apie Žalgirio mūšį. Joje dalyvavo muziejininkas iš vieno Varšuvos muziejaus. Jaunas, nepatyręs, todėl nuoširdžiai savo tautiečiams pasakojo apie stebuklingai išlikusias Žalgirio mūšio vėliavas, patekusias į jų muziejų iš Vilniaus katedros. Kai šią informaciją perdavė į Lietuvą ir pasiūliau atsargiai ja pasidomėti, sulaukiau gan aštrios reakcijos, o lenkų muziejininko išsakyta nuomonė palaikyta absoliučiai klaidinga. Muziejaus valdininkai štai kaip raštu atsakė: „Lietuvos trofėjų (vėliavų) dalis sudegė kartu su Vilniaus katedra XVI a. pirmojoje

Mokslu, radijo ir televizijos rėmimo fondo remiamą projektą Mokslui. Kultūrai ir visuomenėi.

puseje, todėl niekaip negalėjo atsiurti Lenkijoje...“

Įdomu, kuo reikėtų labiau tikėti – Varšuvos muziejaus darbuotoju ar Lietuvos muziejininkais, kurie mano Varšuvos muziejaus slapstis žinantys geriau už ten dirbančius lenkų specialistus. Diskusija vėl nepasisėkė.

Gavote pamoką?

Nuo nežinojimo nesame apdrausti. Visko negali žinoti. Blogiau, kai svarbios tautai istorinės vertybės lieka nežinomos, kai apie jas net ir girdėti nenorima. Tik bendradarbiaudami ir dalydamiesi žiniomis galėtume ko nors pasiekti ir mūsų istorijos aruoduose.

Bus daugiau

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Izaokas Niutonas ir Lietuva

Vilniaus Pedagoginio universiteto bibliotekoje vykusi paroda, skirta I. Niutono 366 gimimo metinėms paminėti

2009 m. sausio 4 d. minėjome Izaoko Niutono 366 gimimo metines. 2009 m. sukanka 322 metai, kai pirmą kartą buvo išleisti I. Niutono *Matematiniai gamtos filosofijos pagrindai* (1687).

Šiai sukakčiai paminėti Vilniaus Pedagoginio universiteto bibliotekoje balandžio mėn. buvo surengta paroda *Izaokas Niutonas ir Lietuva*.

Prof. habil. dr. Liubomiro Kulvieco mokslinės monografijos *Laiko*

samprata klasikinėje mechanikoje (2007), *Fragments on History of Physics and Mathematics* (2005), *Tarp trijų fizikos jubiliejų* (1994) buvo skirtos Izaoko Niutono atminimui bei jo mokslinio palikimo įvertinimui remiantis XX a. mokslo pasiekimais.

Liubomiro Kulvieco mokslinių monografių leidėjai nuoširdžiai dėkoja Lietuvos Nacionalinės UNESCO komisijos nariams, UNESCO Generalinei Sekretorei Astai Dirmaitei, Juozo Kazicko šeimos fondui, Sauliaus Karoso labdaros ir paramos fondo direktorei Birutei Karosienei už paramą prof. Liubomiro Kulvieco mokslinių darbų įamžinimo projekte.

Dėkojame Vilniaus Pedagoginio universiteto bibliotekos darbuotojai Danutei Gruzdienei už šios mokslinių darbų parodos parengimą.

Donata Kulviecaitė

II-osios NACIONALINĖS KONFERENCIJOS „MOKSLAS – ŽMONIŲ SVEIKATAI“

REZOLIUCIJA DĖL LIETUVOS SVEIKATOS MOKSLŲ POLITIKOS

2009 m. balandžio 7 d.
Kaunas

Konferencijos dalyviai, atstovaujantys Lietuvos universitetų ir mokslo institutų sveikatos mokslus bei kitų mokslo sričių, kryptų mokslininkams ir tyrėjams, išklaušę pranešimus ir diskusijas apie Lietuvos gyventojų sveikatos pokyčius, sveikatai turinčius įtakos veiksniai, naujus mokslu grįstus faktus apie jų valdymo galimybes, Europos Sąjungos bei Pasaulio sveikatos organizacijos politiniuose dokumentuose išdėstyta sveikatos mokslų plėtros kryptis, pažymi kad:

– Gyventojų sveikata yra šalies ekonomikos, produktyvumo ir gerovės prielaida, o sveikatai išleisti pinigai nėra vien išlaidos – tai investicija į jos dabartį ir ateitį;

– Sveikatai ir jos pokyčiams turi įtakos įvairūs socialiniai – ekonominiai, kultūriniai bei aplinkos veiksniai, kurie gali būti sėkmingai kontroliuojami atsižvelgiant į įvairių pasaulio šalių mokslininkų atliktų tyrimų rezultatus;

– PSO ir ES politiniai dokumentai ir skelbiamos finansinės paskatos programos akcentuoja kompleksinių sveikatos mokslinių tyrimų svarbą, bendradarbiaujant įvairių mokslo sričių, ūkio subjektų ir verslo atstovams aiškiai suformuluotose kryptyse;

– Lietuvos gyventojų sveikatos rodikliai blogesni nei daugumos ES šalių, neigiamas daugelio jų kaitos tendencijos turi kelti visuotinį susirūpinimą bei skatinti nepalankios sveikatos situacijos priežasčių paiešką;

– Kauno medicinos universitetas ir Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas turi aukščiausios kompetencijos sveikatos mokslų centrus ir mokslininkus, pasirengu-

siaus integruotis į Europos mokslinių tyrimų erdvę bei koordinuoti sveikatos ir kitų mokslo sričių bendrų programų ir projektų įgyvendinimą.

Siekdami visų mokslo sričių, kryptų, šakų mokslininkų ir tyrėjų, politikų, ūkio subjektų ir verslo atstovų pastangų suvienijimo bendram darbui sprendžiant Lietuvos žmonių sveikatos problemas, konferencijos dalyviai siūlo:

– Vadovautis ES 2008–2013 m. strategija *Kartu sveikatos labui* ir pripažįstant politinę sveikatos problemų sprendimo svarbą kurti bei diegti sveikatos pokyčių vertinimo metodus įgyvendinant Lietuvos politinius siekius įvairiose šalies socialinės sąrangos srityse;

– Formuoti tokią Lietuvos mokslo politiką ir jos įgyvendinimo programą, kuri atspindėtų pagrindines ES mokslo ir ES sveikatos mokslų, kaip vienos iš prioritetinių mokslo sričių, plėtros nuostatas;

– Lietuvos mokslo politikos įgyvendinimo programoje numatyti įvairius finansinius mechanizmus, skatinančius ir įgalinančius ministerijas, žinybas, ūkio subjektus ir verslo atstovus skirti lėšų kelių mokslo sričių (kryptų ar šakų) bendriems sveikatos projektams finansuoti;

– Nacionalinėse kompleksinėse mokslo ir kitose programose numatyti poveikio sveikatai mokslinių tyrimų sritį;

– Įgyvendinant Integruotą mokslo, studijų ir verslo slėnių projektus aktyviau bendradarbiauti sprendžiant aktualiausias Lietuvos gyventojų sveikatos problemas, diegti fundamentinių tyrimų rezultatus ir naujausias technologijas į sveikatos sistemą.

Prestižiniame pasaulio medicinos žurnale – VU mokslininkų grupės straipsnis

Vienas svarbiausių ir įtakingiausių pasaulio medicinos žurnalo *The Lancet* š. m. sausio pabaigoje paskelbė mokslininkų grupės, kurioje dirbo ir Vilniaus universiteto tarpfakultetinė tyrėjų grupė, vadovaujama doc. Arūno Germanavičiaus, straipsnį *Patirtos ir laukiamos (nujaučiamos) sergančiųjų šizofrenija diskriminacijos globalus modelis: tipiškų pavyzdžių apžvalga (Global pattern of experienced and anticipated discrimination against people with schizophrenia: a cross-sectional survey)*.

INDIGO tyrimo metu 27 pasaulio valstybėse mokslininkai įvertino, kaip stipriai žmonės, sergantys šizofrenija, jautė pasikeitusią kitų žmonių nuostatą, kai jie sužinojo, kad respondentai serga šizofrenija. Mokslininkai sukūrė ir validavo *Dis-*

kriminacijos įvertinimo skalę (DISC), kuri nustato trijų diskriminacijos rūšių – teigiamos, neigiamos ir laukiamos diskriminacijos stiprumą.

Tiesioginės apklausos metu iš-tirti 732 pacientai, sergantys šizofrenija. Lietuvoje sergantieji šizofrenija pasižymėjo mažiausiai iš visų apklaustųjų laukia iš visuomenės narių diskriminacijos. Tačiau jie dažnai patirdavo neigiamą diskriminaciją ir pasikeitusį aplinkinių elgesį po to, kai jie sužinodavo esą pacientams nustatyta šizofrenija. Tai gali lemti ligonių negalę, socialinę dezadaptaciją ir izoliaciją.

Sergančiųjų šizofrenija diskriminacija pasaulyje dar labai paplitusi, ir taikomų veiksmingų gydymo metodų psichiatrijoje nepakanka, kad būtų pagerinta pacientų gyvenimo kokybė. Tam reikalingos ir vi-

suomenės švietimo bei destigmatizacijos programos.

Tokio straipsnio pasirodymas yra labai aktualios nūdienos medicinoje. Subalansuota pagalba psichiatrijos pacientams ekonominio sunkmečio laikais yra etiškos ir teisingos sveikatos apsaugos pagrindas. Tokia pagalba sudaro ne vien medicinines (vaistai, psichoterapija, kiti biologiniai gydymo būdai), bet ir psichologines bei socialines priemones (pacientų ir jų artimųjų švietimas, visuomenės nuostatų keitimas bei tinkamas informavimas), o valstybės turi garantuoti šių veiksmingų priemonių prieinamumą.

Liana Binkauskienė

KĄ MUMS BYLOJA SENIAUSIOS LIETUVOS PLYTOS (3)

Pradžia Nr. 7

Dr. Napalio Kitkausko monografijoje *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai* daug vietos skirta Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rastųjų seniausiųjų mūrų analizei, taip pat ir senosioms plytomis. Štai šiai temai ir skirtas pokalbis su ilgamečiu LDK Valdovų rūmų atstatymo projekto moksliniu vadovu N. Kitkausku.

Ne vien pilyse seniausi mūsų mūrai

Sovietmečiu vyravo pažiūra, esą Lietuvoje mūrinei architektūrai ilgą laiką nebuvo sąlygų atsirasti, o ji pirmiausia atsirado tik kaip priemonė apsiginti nuo kryžiuočių, girdi, mūru reikėjo tvirtinti savo pilių sienas. Tam tikslui esą pastatytos Medininkų, Lydos, Krėvos pilys... Girdi, mūras Lietuvoje plitęs per gynybinės paskirties statinius.

Tai netiesa?

Šiandien galime teigti, kad tai nėra visa tiesa. Vilniuje Pilies kalno vakarinėje papėdėje jau XIII a. antroje pusėje buvo statoma mūrinė Katedra ir greta jos mažasis gynybinis aptvaras su jo viduje mūriniu visuomeninės paskirties statiniu (M 2). Tai Lietuvos pirmojo krikšto metas. Neabejoju, kad Mindaugas statėsi ir mūrinę Katedrą, jeigu norėjo įtvirtinti savo valstybės ir savo dinastijos prestižą, taip pat tarptautinį. O kad to siekė, akivaizdu. Nemačiau bent kiek didesnio skirtumo ne tik su čekų, bet ir su kitų kaimyninių šalių pavyzdžiais. Tiesa, kadanigi čekai ir Vidurio Europos šalys krikščionybę priėmė anksčiau, tad ir tie procesai ten vyko anksčiau.

Štai ką rašo knygoje *Krikščionybės kelias į Lietuvą* istorikas Mečislovas Jučas: „1254 m. kovo 12 d. Katedra buvo pastatyta...“ Tokią išvadą daro iš popiežiaus bulių ir susirašinėjimų. Popiežius bene šešis

Viduramžių plytų gamyba Vokietijoje. Pirmajame plane – plytų gamintojas deda molio mišinį į medinę formą. Amanno Josto graviūra iš 1568 m. Hartmano Schoppero knygos „Panoplia“

raštus yra siuntęs, primindamas Katedros statybos reikalus, nes skiriamas vyskupas ir t. t. Praėjus trejiems metams praėjus po krikščionybės priėmimo Mindaugas savo pažadą pastatyti Katedrą įvykdo. Tiesa, M. Jučas parašo, kad neišku, kur toji Katedra stovėjusi. Taip pat jis pamini, kad Vilniaus katedros požemiuose tyrėjai kažkokią ankstesnę katedrą rado, bet susilaiko nuo ko-

mentarų ir vertinimo, tik padaręs užuominą, kad politinis ir religinis centrai nebūtinai turėjo sutapti. M. Jučas į Lietuvos mūrinės architektūros reikalus tikriausiai nėra gilinęs, yra pakankamai atsargus kaip istorikas.

1254 m. kovo 12 d. Mindaugas savo rašte popiežiui rašo, kad jis priėmė „garbingąjį tėvą poną Kristijoną, kurį išprašėme, kad būtų kon-

sekuotas mūsų karalystės vyskupu, ir pasiuntėme jį į jam skirtas valdas“. Toliau Mindaugas rašo, kad vyskupui Kristijonui kaip aprūpinimą paskyrė pusę Raseinių, pusę Betygalos, pusę Laukuvos žemių.

Ar dar yra abejojančiųjų, kad Mindaugo laikais Katedra buvo pastatyta, ir buvusi įkurta atskira vyskupystė? Matyt, galima diskutuoti tik dėl pastatytos Katedros ir vyskupo rezidavimo vietos?

Katalikų bažnyčios visuotiniame susirinkime Konstancijoje 1414–1418 m. Ordino prokuratorius Petras fon Vormditas kalbėjo, kad Mindaugas pastatė Vilniaus katedrą-bažnyčią ir kad Vilniuje yra buvusi vyskupo rezidencija. Ne vien Petro fon Vormdito pareiškimu apie Mindaugo Katedrą galima remtis – esama ir kitų XIV a. pab. šaltinių. 1388 m. (tuoj po antrojo krikšto) ordinas, rašydamas Romos popiežiui, teigė, kad XIII a. Lietuvos karalius Mindaugas buvo įsteigęs Vilniaus vyskupystę. Per 1399 m. derybas su Lenkija Torūnėje Kryžiuočių ordino atstovai taip pat tvirtino, kad XIII a. Mindaugas

įsteigė Vilniaus vyskupystę. Taigi turėdami šiuos rašytinius duomenis ir naudodamiesi savo atliktų architektūrinių tyrimų duomenimis, po truputį artėjame prie tiesos.

Norint ką nors teigti visada reikia remtis konkrečiais radiniais. Kad ir vertinant plytų mūro reikalus. Jeigu rastume Lietuvoje vien lauko akmenų mūro – be plytų, bet jis būtų surištas kalkių skiediniu ir jį būtų sunku išardyti, galėtume kalbėti apie mūrinės architektūros pradžią. Tačiau tokio mūro vien su lauko akmenimis ir kalkių skiediniu ligi šiol nerasta. Visuose ankstyviausio mūro su lauko akmenimis sienose randame įterptų keraminių plytų ar jų nuolaužų.

Kokios tos plytos? Ar būtinai degto molio?

Visur randame ne plonesnes kaip 7 cm storio plytas. O daugiausia 8–9 cm storio pailgas plytas, būdingas Vakarų Europos kraštams. Tokios degto molio plytos dabartinėje Vokietijos, Skandinavijos žemėse, esančiose arčiau Baltijos jūros, paplito nuo XII a. antrosios pusės. XIII a. pradžioje jos pradėtos naudoti ir Dauguvos upės žiotyse įkurtoje Rygoje.

X a. pab. apsikrikštijusi Kijevo Rusia taip pat pradėjo statyti mūro statinius. Kijevo Rusia krikščionybę priėmė 988 m. iš Bizantijos, valdant kunigaikščiui Vladimirui Sviatoslavičiui. Labai suintensyvėjo ryšiai su Konstantinopolio. Kijeve pastatyta Dešimtinės cerkvė, vėliau Šv. Sofijos soboras. Bizantijoje, Konstantinopolyje dar nuo Romos imperijos laikų statybose be pertrūkio buvo naudojamos plonosios vidutiniškai

apie 3 cm storio degto molio plytos, vadinamos plintomis (плінфа). Jeigu tokių plonų plintų mūro rastume Vilniaus pilių teritorijoje, galėtume kalbėti apie Kijevo Rusijos įtaką seniausiai Lietuvos mūrinei architektūrai. Tokio mūro su plonosiomis plytomis (plintomis) dabartinėje Lietuvos teritorijoje nerasta. Jo randama Gardine, Pskove, Smolenske. Šie miestai buvo Kijevo Rusijos įtakoje ir juose statant cerkves buvo naudojamos plintos. Prieš Antrąjį pasaulinį karą lenkai Gardine rado XII a. viduryje statytas Žemutinės cerkvės liekanas, kurios sienos statytos naudojant plintas.

Seniausius mūrus lietuviai statė savo valia

Nepamirškime, kad be lietuvių daugiau niekas iš baltų genčių atskirų kunigaikštysčių savo mūro bent jau XIII a. neturėjo. Tas pasakytina ir apie lyvius, atsidūrusius tarp baltų genčių prie Baltijos jūros. Būtent lyvių teritorijoje ir buvo pastatyta Rygos pilis (pradėta 1201 m.), vyskupo rūmai, pirmosios bažnyčios ir Rygos miestas. Kalavijuočių atsivežtieji mūrininkai lyvių ir latvių žemėse statė Rygos, Turaidos ir kitas pilies.

Prūsų žemėse, į kurias kryžiuočiai pradėjo skverbtis maždaug nuo 1230 m., taip pat ten netrukus pradėta statyti pirmuosius mūro įtvirtinimus ir bažnyčias. Tada pradėta naudoti ir plytos, kurių gamybos būdus kryžiuočiai atsivežė iš kitų Baltijos pajūrio kraštų. Tiek lyvių, tiek prūsų žemėje tuo metu jau šeiminkavo kryžiuočiai ir kalavijuočiai. Lietuviai buvo vieninteliai iš baltų, kurie seniausius mūrus pradėjo statyti savo kunigaikščių valia. Šį skirtumą svarbu pabrėžti kaip esmingą.

Bet tam jau turėjo būti centralizuota valstybės galia.

Nemažo masto mūrinei architektūrai statyti reikėjo didelių materialų išteklių, pakankamai darbo jėgos ir vieningos valios. Visu tuo galėjo disponuoti tik krašto valdovai. Mūrinių pastatų liekanų nerasta Kernavėje, pirmoje iš minimų Lietuvos sostinių. Tačiau Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje maždaug 10 ha plote senųjų pastatų mūro fragmentų randame daugelyje vietų.

Ar galima teigti, kad Mindaugo Lietuva jau buvo pakilusi į visai kitą kokybinį lygmenį, palyginti su kitais mūsų broliais baltais?

Apie kitą lygmenį galima kalbėti tik todėl, kad Lietuva jau buvo susitelkusi į valstybę, o kitos baltų gentys, atsidūrusios kalavijuočių ir kryžiuočių ordinų valdžioje, pačios jau nespejo išskleisti savo sugebėjimų. Sembai 1255 m. buvo nukariauti dalyvaujant Čekijos karaliui Otokarui Pšemyslui. Po Didžiojo Prūsų sukilimo numalšinimo krito Skalva ir Nadruva. Šeiminkavo atėjūnai, o baltai jei ir dirbo, tai kaip darbo jėga.

Lietuva turėjo šiek tiek daugiau laiko sutelkti savo galias, sukūrė valstybę, ir, nors vyko tarpusavio kovos, buvo nužudytas karalius Mindaugas su sūnumis, tačiau šios žemės šeiminkavai vis viena buvo lietuviai, o ne ateiviai. Toks skirtumas su kitomis baltų žemėmis.

Ir seniausieji mūrai apie tai byloja?

Būtent vieninteliai lietuviai rep-

Turaidos pilis (Latvija). Čia XIII a. pastatų sienos statytos naudojant baltiškąjį (vendinį) plytų perrišos būdą

režentuoja tą ankstyvąją su baltiška-ja (vendine) plytų perriša XIII a. antrosios pusės–XIV a. pirmosios pusės mūro architektūrą.

Kartu su restauratoriais

Iš pirmųjų lūpų įdomu išgirsti, nuo ko pradėjote: nuo hipotezių, kurias turėjo patvirtinti natūriniai architektūriniai tyrimai, o gal nuo natūrinių tyrimų ir remdamiesi gautais rezultatais bandėte daryti išvadas? Kitaip tariant, hipotezės vedė į priekį, o gal kildavo kaip pasekmė, kaip tyrimų išdava?

Būtų sudėtinga atsakyti viena-reikšmiškai. Tai ranka rankon einantys dalykai, labai persipynę. Mūro architektūra pagal plytas, jų rišimo būdą pradėta tyrinėti labai neseniai, tai pasakytina ir apie kaimynų kraštus. Anksčiau į šiuos dalykus nelabai buvo kreipiamas dėmesys. Procesas vyko tarsi savaime, mokslinio aspekto nelabai prireikdavo.

Tačiau inžinierius architektas, architektūros istorikas Stasys Abramauskas (1927–1996), kurį jau ne kartą buvome prisiminę, net disertaciją apsigynė būtent iš mūrinės architektūros reikalų ir konkrečiai iš plytų perrišos dalykų.

Trakų ir kitas pilis bei statinius. S. Abramauskas parašė ir apgynė architektūros mokslų kandidatinę disertaciją. S. Abramausko pastabos, teoriniai pagrindimai buvo naudingi ir restauratoriams.

Nesusipratimų nebuvo, restauratoriai neširdo? Juk natūrinių tyrimų duomenys buvo jų?

S. Abramauskas cituodavo restauratorius savo straipsniuose, pagirdavo jų darbus ir to užteko. To meto sąlygomis tai buvo normalu. Juk tai buvo „pirmos kartos nuo žagrės“ specialistai, tokios specialybės kaip restauratorius ar juo labiau mūro studijų nebuvo. Panašiai galima pasakyti apie į paminklų restauravimo darbus atėjusius istorikus ir architektus. Buvome išmokyti matyti tai, kas realu po nosimi: imk XX a. plytas ir statyk. O seni pastatai, mūrai – tai esą tik didesnio formato plytos... Toks buvo požiūris.

Suprantu, kad nuo pokario buvo praėję vos 10, gal 15 metų. Visose veiklos srityse reikėjo ugdyti, kaip tada sakė, nacionalinius kadrus. Bet juk buvo lenkų, rusų mūro tyrinėtojų patirtis. Ar ja nesirėmėte?

Mūro analizių darbų ne kažin kiek buvo padaryta ir užsienyje.

Kad plytos tvirčiau susirištų

Dar neaptarėme termino „vendinis“, siejamo su plytų perrišos būdu, kuris būdingas kraštams prie Baltijos jūros – vokiečiams, lenkams, lietuviams. Aišku, neišskiriant ir Baltarusijoje esančių LDK pilių – Lydos, Krėvos, Naugarduko liekanų, kur taip pat to vadinio plytų perrišos būdo mūro randama.

Vokiečiai šį perrišos būdą, kai vienoje plytų eilėje dedamos dvi plytos šonu ir viena galu, vadina *vendischer Verband*, lenkai sako *wątek Wendijski*, o rusai tokio termino ir neturėjo – Rusijoje kitokia architektūra. Vėliau terminą pritaikė, nes mes jį diegėme konferencijose. Buvusioje LDK šį plytų perrišos būdą sutinkame Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje, Medininkų, Lydos, Krėvos pilyse, taip pat aptinkame ir toliau nuo dabartinės Lietuvos esančiuose seniausiuose mūruose – Lietuvos Akmenyčios (Kamieniec Litewski, balt. Камянец Літоўскі, nuo 1940 m. – Камянец Бresto rajone) XIII a. 8–9 dešimtmečio gynybiniame bokšte ir kitose buvusios LDK dalyse. Beje, Lietuvos Akmenyčios gynybiniame bokšte rastos seniausios brauktinės vadinamosios lietuviškos plytos.

Gotikinėje plytų perrišoje ilgai ne plytą keičia trumpainė, t. y. plyta mūrijama šonu – galu – šonu ir pan., o kitoje eilėje plytos perslenkamos.

Ar tai esminis dalykas architektūrinio stiliaus raidoje? Ne jau vien plytų perrišos būdas lėmė architektūrinio stiliaus raidą? Perėjus nuo dviejų ilgainių ir trumpainio prie ilgainio trumpainio su perstūmimu kitoje plytų eilėje jau iš romanikos peršokom į gotiką? Gal lėmė tam tikri statybos kanonai, kurie buvo svarbūs viduramžių kultūroje, bet apie tai lyg ir pamirštame? Kitaip tariant, ar vien išorinės priežastys lėmė stilių kaitą, gal buvo gerokai gilesnių dalykų?

Kaip iš pradžių buvo mūrijama? Plytos buvo brangios, jas pagaminti reikėjo išmanymo ir darbo – paruošti molį, formuoti iš molio, išdegti ir t. t. Medininkų pilyje sienų paviršius dažniausiai buvo mūrijamas iš lauko riedulių, bet fasadinėje pusėje jau buvo įterpiama ir 2 m plytų juosta per visą sienos ilgį. Tai dar vadinamoji kiautinė konstrukcija. Siena būdavo 1,5–2 m storio: iš lauko būdavo mūrijama lauko akmenų eilė, taip pat ir iš vidaus, o vidus tarp šių akmenų mūrų buvo užpildomas mažesniais akmenimis, plytų nuolaužomis, bet sutvirtinama skiediniu. Iš lauko sudėtos tvarkingos akmenų eilės. Kadangi plytos buvo brangios, buvo mėginama laimėti sienos ploto: dvi ilgainės ir kiek giliau į mūrą lendantį trumpainė – taip plyta tvirčiau susiriša. Antraip greit atsoktų nuo sienos.

Kai atsirado daugiau plytų, buvo išmokta paprasčiau pagaminti, lengviau įsitvirtino ir gotikinei architektūrai būdinga plytų perriša: ilgaines keitė trumpainės ir t. t. Buvo mūrijamos platesnės plytų juostos, nes plytos jau ne taip buvo branginamos. Taigi lėmė taupumo ir ekonomiškumo sumetimai.

Bizantija išsaugojo Senovės Romos tradicijas

Minėjome Kijevo Rusios iš Bizantijos perimtas plonašias plintas, jos dažniausiai buvo kvadratinės – nei ilgos, nei trumpos. Jų forma lė-

Napalys Kitkauskas dalija autografus

mė ir mūrijimą – kartais net ir rišimo nereikėjo. Buvo atskiri plintų mūrijimo būdai. Stačiatikių teritorijoje todėl ir paplito bizantiškas mūras.

Reikia turėti galvoje, kad Bizantijoje nenutrūko buvusiosios Rytų Romos imperijos egzistencija ir tradicijos, nes turkai Bizantiją užkariavo tik 1453 metais. Buvo laiko perduoti savo tradicijas ir X a. krikščionybę priėmusios Kijevo Rusios žmonėms. Krikščionybė dar nebuvo suskilusi į Rytų ir Vakarų, nes skilimas įvyko 1054 metais.

Griūvant Romos imperijai tų skilimų būta ir anksčiau. Jau X a. Konstantinopolyje buvo perimta graikų kultūra, kalba ir apeigų būdas, o Roma laikėsi lotynų kalbos ir lotyniškų apeigų. VI a. Romą nusiaubė langobardai, žlugo Romos imperija. Vokietijos žemėse atgijo Šv. Romos imperija, į naują imperiją buvo įtraukti Vidurio Europos krikščioniškieji kraštai – Vengrija, Čekija. Šv. Romos imperija mažai ką bendro turėjo su senosios Romos kultūra, tradicijomis taigi ir su buvusia Romos imperija. Aišku, Šv. Romos imperijoje vyravo lotynų kalba, bet buvusios Romos imperijos tradicija buvo nutrūkusi. Rytų krikščionybės bažnyčia buvo tęstinė kartu su Bizantija, o Vakarų Romos senoji tradicija nutrūko.

Ar to trūkio pėdsakai atsispindi mūrinėje architektūroje?

Šv. Petro bazilikos, esančios Romoje, požemiuose yra seniausiųjų mūrų liekanų, panašiai kaip ir po Vilniaus Katedra. Tik Romoje tos liekanos vos ne iš šv. Petro laikų. Jau pirmaisiais amžiais po Kristaus ir net anksčiau Romoje buvo statomi mūriniai pastatai – imperatoriaus ir patricijų rūmai. Naudotas tašytas akmuo, bet Romoje galima aptikti ir to laikotarpio plonų plytų.

Lombardijoje, Šiaurės Italijoje, buvo pradėtos gaminti pailgos plytos iš molio.

O senovės romėnų betonas?

Tiesa, senovės romėnai mokėjo statyti akvedukus iš betono: malda-vo tulą ir gaminosi puikią statybinę medžiagą – betoną.

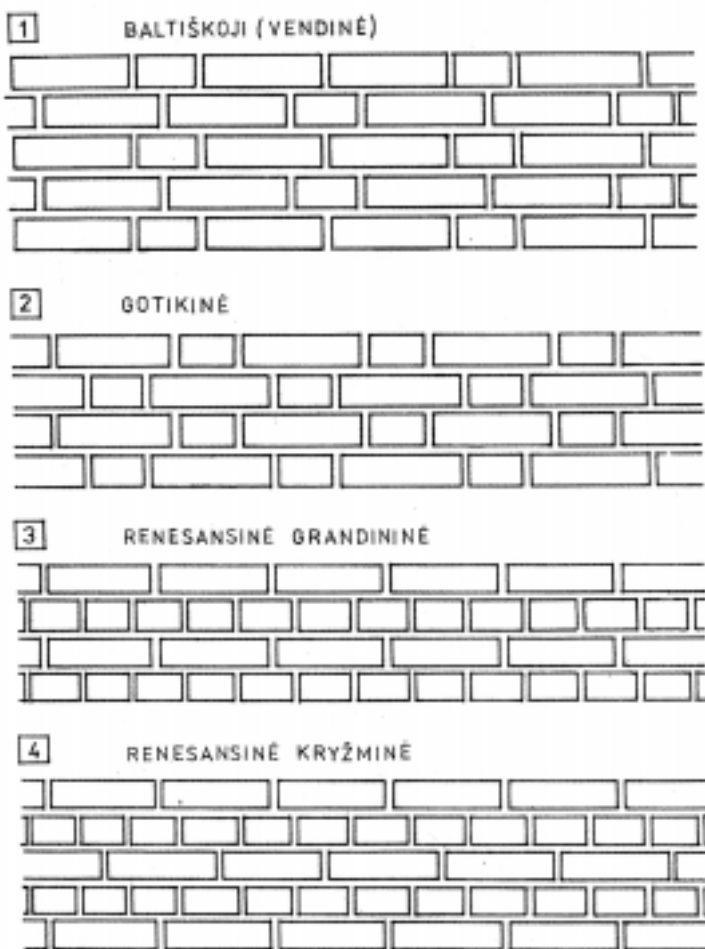
Romos imperija buvo išplitusi į daugybę tuometės Europos kraštų, romėnai statė įtvirtinimus anapus Lamanšo sąsiaurio dabartinės Didžiosios Britanijos saloje, taip pat vokiečių (alemanų) žemėse, jau nekalbant apie prancūzų žemes. Ar to savo statybos būdo kartu su plytomis iš molio neper- teikė kolonizuotiems kraštams?

Kelne, Vokietijoje, kur siekė Senovės Romos imperija, buvo mūrinė statinių, kuriuos statant buvo vartotos ir raudonos degto molio plytos. Bet IX–X a. Europoje išismarkavo normanai, buvo sustiprėjusi vengrų karalystė. Longobardai jau buvo pamiršti, bet išaugo kitos jėgos, kurios negailestingai siaubė Europos kraštus. X a. pab. Europa ruošėsi pasaulio pabaigai, visuotinis nuosmukis buvo milžiniškas, nebuvo nė kalbos apie naujas statybas ar pan. Vokiečių mokslininkai rašo, kad tame nuosmukio laikotarpiu netgi buvo užmiršta plytų deginimo technologija. Kiek geresnėje padėtyje buvo atsidūrusi Kijevo Rusia ir su Bizantija susiję kraštai, kurie buvo toliau nuo Europą užgriuvusių sumaiščių.

Tik XI a. Europa pradėjo atsigauti, prasidėjo kryžiaus žygiai į Palestiną ir Jeruzalę. Energijos perteklius iš Prancūzijos buvo nukreipiamas į Artimuosius Rytus, kur eita vaduoti iš musulmonų Kristaus karsto.

Bus daugiau

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Senujų pastatų mūrų plytų perrišos būdai Lietuvoje

S. Abramauskas pradėjo domėtis mūsų restauratorių darbais. O pirmieji su mūro specifikos reikalais susidūrė Sigitas Lasavickas, Žybartas Simonavičius, Stanislovas Mikulionis, man taip pat teko. Kaune seniausias plytas ir mūrus tyrinėjo Vytautas Levandauskas. Restauratoriai dirbo praktiškus darbus, restauravo, konservavo atskirus objektus, kartais siek tiek ir pafantazuodavo bandydami spėlioti, kaip ten galėjo būti iš tikrųjų. S. Abramauskas architektūros istoriją 1950–1970 m. dėstė Kauno politechnikos institute (dabar Kauno technologijos universitetas), vėliau iki gyvenimo pabaigos – Vilniaus inžineriniame statybos institute (dabar Gedimino technikos universitetas). Bandė naujus duomenis susieti su bendra architektūros istorija stebėdamas restauratorių natūrinius tyrinėjimus, pats tyrinėdamas Medininkų,

Prieš Antrąjį pasaulinį karą dar buvo nelabai išpopuliarėjusi ši tyrimų sritis. Po truputį tą tyrimų metodą mums patiems teko įsisavinti ir skleisti.

Specialiai šiam pokalbiui atsinešiau 1942 m. autoriaus Armin Tuul- se vokiečių kalba Dorpate (Tartu) išleistą knygą *Die Burgen in Estland und Letland* (Estijos ir Latvijos pilys). Baigiantis karui jis pasitraukė į Švediją. Toje knygoje štai kas įdomu. Autorius analizuoja Estijos ir Latvijos pilis, bet niekur neužsime- na apie tų pilių sienų mūro plytų perrišos būdus, detaliau neaprašo ir mūrijimo technikos ypatumų. Tie dalykai mokslui dar nebuvo aktua- lūs. Reikia pastebėti, kad Armin Tuul- se savo knygoje pamini vieną tyri- nėtoją, pradėjusį taikyti naują tyri- mų metodą, tikslesnį, atskleidžiantį naujų mūro požymių. Bet kokie jie, nenurodo.

Tokie skirtingi ir svarbūs mano gyvenime (4)

Pradžia Nr. 5

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto direktorius prof. habil. dr. Domas Kaunas šiame pokalbyje prisimena savo pirmuosius žingsnius į knygos paiešką ir Mažosios Lietuvos pažinimą, susitikimus su daugeliu žmonių, ir kaip pamatysime – ne vien intelektualai paliko svarbų brėžį jo mokslinėje veikloje. Dar pridursime, kad balandžio 21-ąją Domas Kaunas paminėjo gana ryškiai savo gyvenimo sukaktį, kuri taip pat liudija ne tik greit bėgantį laiką, bet ir padeda mums įvertinti mokslininko padarytų bei daromų darbų pilnatį.

Raktas pažinti pasaulį

Supratau, kad patį į Mažosios Lietuvos tyrinėjimus atvedė knygos. Tas pačias knygas, kurias tekdavo užsisakyti Vilniaus universiteto bibliotekoje, pasirodo, buvo galima išvysti ir nere-toje paties vaikystės vietų sodyboje. Šis faktas privertė tarytum kitomis akimis pažvelgti į tas knygas, į kurias ligi studijų universitete ypatingo dėmesio neteko kreipti. Todėl tokia reikšminga vertinant iš laiko nuotolio atrodo ir 1970 m. spalio 30-oji, kai teko išiveržti į jau tikslingą tų knygų paiešką. Tai buvo ir pirmasis mokslo pažintinis žingsnis į Mažąją Lietuvą?

Galima sakyti, kad tai buvo savotiškas slenkstis, kurio reikšmės tuo metu aš dar nesuvokiau. Tik dabar galiu tą žingsnį apmąstyti ir įvertinti.

Laikas suteikia prasmę mūsų ankstesniems žingsniams?

Kai parsivežiau pirmą kuprinę spalvais apibyrėjusių knygų, pajutau nuostabą: bibliotekoje jos lepinamos lyg rūmų damos, skaitomos puošnioje Smuglevičiaus salėje, pri-lygintos retenybėms, o aš tas pačias knygas štai turiu savo kuprinėje, išsidėliojau ant stalo, imu į rankas kada noriu, vartau, skaitau, pratinuo-si prie gotikinio raidyno ir jis man vis labiau paklūsta. Ilgainiui tas kny-gas pradėjau svokti ir vertinti kaip relikvijas, nutolusio pasaulio liudytojas. Jos tapo raktu ir paskata pa-žinti tą pasaulį.

Ar žmonių rankose tas knygas tek-davo matyti? O gal tik ant aukšto su-krautas, spalvais apibyrėjusias?

Taip, aš jas matydavau žmonių rankose. Aišku, dažniausiai senųjų. Sakysime, Dėglių kaimas netoli Pė-žaičių. Už miškelių, gal koks penketas šešetas kilometrų nuo asfaltuo-to kelio. Berods jau trečiakursis vė-lų rudenį sėdau ant dviračio ir nu-sigavau. Buvo miškas, upelis ir kai-mas, gana nemenkas, bet jau apny-kęs, lyg likęs gyvenimo pakraštyje. Iš pasakojimų žinojau, kad ten gy-vena toks įdomus ir šnekus žmogus. Radau. Jonas Makis. Jo ūkis koks gražus! Mūro pastatai, didelės dar-žinės, čerpėmis dengti stogai. Ir vie-nas pats pasilikęs žmogus – laikosi iš paskutiniųjų. Gal dar kokia kai-mynė aplanko, pasitikrina, ar gyvas, ar reikia padėti, ką nupirkti. To krašto žmonės ypatingi. Bet iš pradžių bendravimo įgū-

Jono Birškaus namai po 1996 m. gaisro. Pastatai ardomi plytomis. Sudmantai, 2008 m.

džių su jais neturėjau, daug vėliau kai ko išmokau.

Pirma pamoka: būk kantrus

Kuo tie žmonės ypatingi? Sunkiai svetimą prisileidžia?

Paaškinsiu Jono Makio pavyzdžiu. Į devintą dešimtį įkopęs, giliai religingas žmogus, surinkimininkas, gyvenęs pagal labai griežtus tiki-binius reikalavimus. Pokalbį su juo pradėjau nuo šio ir to, nuo klausimo apie kaimo praeitį, buvusių gy-ventojų likimą, ne nuo knygų. Tik vėliau pradėjome kalbą ir apie kny-gas. „Prašau, sėskis, aš jums papa-sakosiu“, – sako Jonas Makis. Pasa-koja ir viską vertina lyg Dievo aki-mis į pasaulį žvelgtų. Nesižavi Lie-tuvos praeitimi ar žemaičiais, bet savo krašto reikalais visa širdimi gy-vena, žino net tolimų žmonių vardus, įvykius. Mini, kas čia buvo ir ko ge-riau nebūtų buvę. Išsaugojo stipraus protestantų surinkimininko, uždaros bendruomenės nario įsitikini-mus ir visa ko vertinimų motyvaci-ją.

Pamatęs mano laikrodžio bliz-gančią metalinę apyrankę perspėja: „Nuodėmė, nuodėmė, puošnumų nereikia, Dievas jų nemėgsta...“ Bandau jo dėmesį nukreipti man rūpima linkme, bet nesiseka. Ilgai klausausi, valanda praėina, vėl pa-bandau sukti man rūpima kryptimi: kokie konkretūs asmenys gyveno, kas Vanaguose vyko. Vanagai ten gal už 4–5 kilometrų, jei per laukus tie-siai trauktum. Tėn kunigavo Kristu-pas Lokys, siuvėjavo būsimoji rašy-toja Ieva Simonaitytė, sukosi kiti įdo-mūs žmonės. Rūpi man ir 1919 m. Vanaguose įkurta jaunimo draugija *Eglė*, santykiai tarp vokiečių ir lie-tuvių, kaip žmonių gyvenimą pakeitė 1923 metai, kai Klaipėdos kraštas Lietuvai teko...

Tačiau tik po gerų trijų valandų

Jonas Makis pradėjo kalbėti apie tai, kas mane daugiausia domino. Tą sykį pasimokiau: būk kantrus. Ir tik kai apsišnekėjom (Jonas Makis gal seniai buvo žmonių nematęs), galėjau išgirsti apie man svarbiau-sius dalykus. Gal yra likę senų ka-lendorių, maldaknygių ar kitokių knygų, gal dar ko?.. „Teip, taip, ei-nam ant aukšto.“ Sunkiai, sunkiai trepėmis, kaip lietuvininkai sako, užlipome ant aukšto. Bulvinis krep-šys ten buvo parištas po gegne, pa-čioje pastogėje.

Kad pelės nepasiektų?

Taip apgalvotai ir buvo tas krep-šys su knygomis pakabintas. Jonas Makis paprašė atrišti virvę, pats pe-rėmęs krepšį nunešė apačion, kny-gas ant stalo išdėlioję. Pasiimk ko nori, sako, ką aš skaitau, turiu prie lovos pasidėjęs. Dar ir vieną rodos iki tol neregėtą dalyką parodė – burtikių šimtinę.

Jau pamirštos burtikės

Burtikės? Tai burtavimų knyga?

Dabar niekas nežino, kas yra tos burtikės. Tai labai įdomus ir tik Ma-žajai Lietuvai būdingas spaudos lei-dinys. Kaladėje, kuri lyg kortos lai-koma įmautėje, yra 100 nedidelių numeruotų kortelių. Kiekvienoje jų išspausdinta Biblijos sentencija ir giesmelė, dažniausiai ornamento juostele pakraščiais įrėmintą. Bur-tikių būdavo imamasi sekmdieniais šeimai, kitiems namiškiams, mer-goms ir bernams susėdus prie sta-lo. Visi gauna traukti po vieną kor-telę. Žmogus traukia kortelę švaria-ja puse, kad iš karto nematytų, kas anoje pusėje parašyta. Kai paprašo-ma atversti, iškalbus sakytojas arba kitas surinkimininkas skaito ir ko-mentuoja, ką Dievas jam šiandien lemia ir nori pasakyti. Jei kalbėto-jas lakios vaizduotės ir lankstaus lie-žuvio, pasirėmęs Biblijos sentenci-

ja ir giesmele galėdavo išpranašau-ti daug įdomių dalykų, ypač jeigu gerai pažįsta užstalės asmenį. Buvo ir tokių sakytojų, kurie norėdami iš-garsėti, vakarais pasiklausydavo prie atviro lango ar durų, ką kaimo žmonės šneka. Žinoma, kai ateida-vo metas pranašauti, savo tiksliais spėjimais apstulbindavo klausyto-jus.

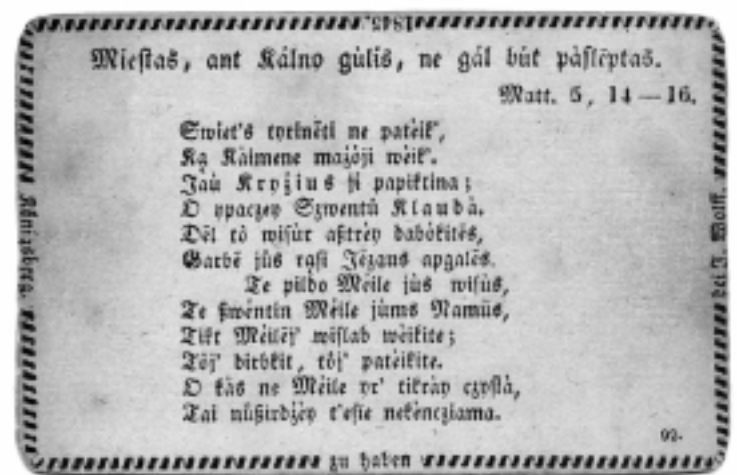
Jonas Makis tapo vieninteliu šaltiniu, kuris man išpasakojo apie burtikių naudojimą. Vėliau jau ne-daug papildomų žinių apie burtikės esu radęs.

Suprantu, kodėl Jonas Makis gi-

kurių namų išėjau ne tuščiomis: su kuprine knygų arba nors viena, bet kuo nors vertinga ir svarbia knyga. Dabar tie žmonės jau nebe čia.

Kelionė į Naująjį Testamentą

Žinoma, atmintyje išliko ne tik žmonės, ir patys atradimai. Buvau trečio ar ketvirto kurso studentas. Vėlų rudenį aplankęs tėvus užsidė-jau kuprinę, autobusu pavažiavau dvi tris dešimtis kilometrų, išlipau ir einu per Kintų mišką ir kaimus, la-bai arti Kuršių marių. Buvo lapkri-

Kortelė iš pirmojo burtelių leidimo, į lietuvių kalbą versto Fridricho Kuršaičio. Jos pakraščiuose įrašas vokiečių kalba: Karaliaučius, gaunama pas J. Wolffą. 1845 m.

liai įsirežė į atmintį.

Visuomet esti žmonių, kuriuos ryškiau ir geriau įsimeni. Lyg šiandien matau jų veidus, elgseną, po-vozą, savotišką mažlietuvišką kalbė-seną, dažną ir dabar ausysna skam-bančią ironiją: „Na kan šys fėbelio-ji...“ Buvo tokių, kuriuos lankiau ne sykį, jų lydymas keliavau po apylin-kę ir klausiau pasakojimų, būdavau apnakvindinamas ir pavaišinamas. Bet daugiausiai įsiminiau tuos, iš

čio 7-oji, kaip pamenate, tradicinė vadinamųjų spalio revoliucijos me-tinių diena. Nekokia pasitaikė: šlap-driba, landus vėjas, pažliugę keliai ir dirvonai.

Kintų apylinkėse lygumos, van-dens pritvinusios. Vienos lomelės kitoje pusėje prie miško matau so-dybą, bet kad ją pasiekčiau, reikia perbristi gabalą apsemto keliuko, taigi išmaudysiu ne tik batų, bet ir kojas. Stoviu ir svarstau – eiti ar nei-

ti? Bet pasargos kirminas perspėja: praleisi, paskui gailėsi. Ryžausi. Nuklampoju, užėjau į namus. Pa-veikslas kaip dabar akyse stovi: prie stalo tėvai ir krūva vaikų, kampe pamirštas televizorius pats sau rodo spalio demonstraciją Maskvoje, ten taip pat šlapdriba. Pasistatė ant stalo didelį dubenį rūgštaus pieno visa šeima kabina šaukštais, lupa bulves su „kailiniais“ ir valgo. Sakau šeiminkui, gal kolūkiečiui, kad domiuosi senais popieriais, knygomis. „Sėskis tu, tokiu oru valkiojiesi, pavalgyk su mumis kaip žmogus“, – sako šeiminkas. Jam smalsu, koks beprotis tokiu metu tokių niekų ieško. Pasakoju. Galiausiai sulaukiu raginimo: „Jeigu nori, lipk ant aukšto trepėmis, ten mėtosi kažkokie popieriai.“

Lendu ant aukšto, prietema, išžiūriu, spalioose randu suveltą didelę knygą, be viršelių, be pradžių ir pabaigos. Ją prie langelio šviesos prikišęs iš karto atpažįstu: 1728 metų Karaliaučiaus leidinys – kovoliutas gotikiniu raidynu. Jis sudarytas iš *Naujojo Testamento* ir *Dovydo psalmių*. Abi knygos labai retos. Kadangi *Dovydo psalmės* buvo įrištos po *Naujuoju Testamentu*, todėl jos vienintelės išsaugojo antraštinį lapą. Vėliau viename puslapyje dar radau įrašą: *Madle Jakštaitė aus Keskem* (Keskem – netaisyklingai užrašytas Kiškių kaimo pavadinimas). Visam gyvenimui išliks darganos dienos, paprastų namų ir žmonių vaizdas, nors nežinau net jų vardų. Iš skubos ar nepatyrimo nepaklausiau ir neužsirašiau.

Relikvija iš nueinančios civilizacijos

Tai vis nueinančios ir nebūtį buvusios civilizacijos relikvija, vokiškai lietuviškos kultūros atšvaitas?

Tokia mišri, šimtmečiais klostyta kultūra egzistavo, lietuvininkų buityje ji akivaizdžiai atsispindėjo senuose induose, balduose, rakanuose. Virtuvėje ant sienos būtinai senas kavos malūnėlis, nors ir nebe naudojamas, vis dar kabėjo. Ir ant mano buto sienos Vilniuje toks malūnėlis priglundęs. Kilimo iš dabartinio Šilutės rajono Mantvydų kaimo prie Saugų.

Malūnėlis su savo istorija?

Šiame kaime susipažinau su tolia Eve Ašmoniene. Kaip įprasta, eidamas nuo sodybos iki sodybos. Jos sodybėlė menkutė, vos poros namelių. Buvo 1980-ųjų vasara, vešli, iš namų oran kas gyvas traukianti. Įžengiu į kiemą, matau, šeiminkė tarytum manęs lauktų: prie šulinio ant kėdutės sėdi, bulves skuta. Ties durimis rezginyje keli kepalai duonos parišti. Maisto atsargos. Klausiu, ar kaimo senbuvė, vardo. Viską pasako. Buvo Evė Radveikienė, dabar Evė Ašmonienė. Ji atvira ir labai kalbi. Ji neklausia, kas aš toks. Tikriausiai smalsu, bet neklausia. Evė pati pasakoja ir pasakoja. Apie save, du mirusius vyrus, Saugus, visus pergyventus karus, žuvusius kaimynus, net lėktuvą, kuris vienintelę bombą kažkur čia numetė, prisimena. Sėdžiu greta, netrukau, ką ne ką pasižymiu, ypač, jei kokį praprususį mokytoją, kunigą ar paštininką pamini. Žiūriu, molinė trobelė įlūžusi per vidurį, neatlaikė lietaus primirkęs triušių (čia taip vadinama nendres) stogas. „Mane už dviejų dienų išveža į Šilutę, – sako Evė, – leido pasiimti tik patalynę ir indus“. Bet nenusimenanti. Gyvens pas gimines, kambarį turės. Savo turtelio senoji vėjais nenori paleisti. Ji man siūlo pirkti vežimą, kitų padargų ir rakandų. Purtau galvą, pasakoju apie gyvenimą bendrabutyje, pažadu siūlymą kitiems paskleisti.

Kai atėjo laikas, iš smalsumo apžiūriu daržinikę, prie tvartelio pridurtą. Ratai, spragilai, mediniai kastuvai, pakratų tarankiai, išnarstytos audimo staklės, molis. Iš namo galo įlipau po įlūžusiu gyvenamosios stogu, šliaužiu, o ten lyginant, visokiausi vokiški buteliukai, kelios žibalinės lempos, liktarnos, kiauros klumpės su įvairiais raižytais raštais, seni drabužiai, arklio gūnia su siuvinėtais savininko asmenvardžio inicialais. Žinojau, kad Prūsijos valdžios reikalavimu arkliai turguje, prie bažnyčios ir kitur pastatyti privalėjo dengiami būti, antraip žandaras baudavo. Tokio lobio dar nebuvau regėjęs. Sumetu, ką reikia skubiai daryti. Viską perku, sakau Evei, rytoj grįšiu. Parvažiavau į Agluonėnus, gaunu arklius, dvi-

Evė Ašmonienė paskutinėmis Mantvydų dienomis. 1980 m.

kinkį vežimą, draugijon kviečiu talkininką – kaimyno bernioką. Kam reikia, aiškinu, kad už dviejų dienų iškrausto tokią Ašmonienę į miestą, o visą jos turtelį jau rytoj būtina iš jos trobelės ir daržinikės išvežti.

Pilną vežimą tų jau niekam nereikalingų daiktelių parvarėm į Agluonėnus, į mano tėvų daržinę. Po to daviau žinią Liaudies buities muziejui Rumšiškėse, kuris Mažosios Lietuvos sektorių steigė ir aš ten kur ne kur bandžiau nagus prikišti. Muziejininkai nedelsdami parūpino sunkvežimį, kartu su vairuotoju sukrovėm tuos daiktus ir išvežėm į muziejų. Evei už visą jos gerą mokėjau, rodos, 160 rublių. Galvoju, kad ano meto kainomis nemažai. Panašiai karvė arba bent jautukas tiek kainavo. O muziejus man pinigų gražino, esą eksponatus nupirko. Tai štai iš visų tų rakandų tada paprasčiau man palikti tik stalo lem-

pą su gaubtu ir kavos malūnėlį. Jis buvo virtuvėje ant visiškai sutrešusios lentutės pritvirtintas. Man šie daiktai yra Mažosios Lietuvos kaimiškos kultūros lygi liudijantys ir atmintį žadinančios relikvijos. Apie Evę ir jos turtus straipsnį sumečiau ir Šilutės rajono laikraščiu nusiunčiau. Išspausdino. Matyt, netrukus straipsnį kažkas iškirpo, į Vakarų Vokietiją nusiuntė, o buvęs Mantvydų mokytojas jo turinį klaipėdiškių vokiškame žurnaliuke perpasakojo. Taip garsas apie mudu su Eve ir už Lietuvos sienų pasklido.

Kur baigėsi Vakarų Europa

Nereikia nė istorinių kataklizmų – senoji buitinių daiktų kultūra jau neatlaiko šiuolaikinių modernių daiktų spaudimo. Senam atgyvenusiam daiktui sentimentų nelieka.

Ta Evės trobelė buvo iš molio drėbta, tvartelis menkas, su mažyte daržinėle, – skurdžiai gyveno mažazemiai žmonės. Bet trobelėje gražios vokiškos lėkštės, kurias moteriškė kaip vienintelę savo brangenybę pasakė išsivešianti į Šilutę – liks atminimas giminėms. Vokiškos buities kultūros atšvaitas. Buvo apie ką su ta pagyvenusia moterimi pasišnekėti. Visada su knyga bendravusi, apsiskaičiusi, šviesaus proto. Ji daug visokių tikybinių knygų turėjo, bet jų nedavė ir nepardavė, nors ir pinigų siūliau. Vis dėlto už tai, kad gražiai pabendravom, atsisveikinant vieną lietuvišką knygėlę gavau dovanų – XIX a. bibliinius skaitinius kaimo mokyklai.

Miestietiškuose Domo Kauno namuose yra senas vokiškas kavos malūnėlis – relikvija ir susitikimų su tam tikrais žmonėmis, buvusių laikų atminimas. Bet ar daugeliui žmonių tie atminimai brangūs? Sentimentalumas, romantiškumas išeina iš mados, kaip ir prisirišimas prie senų daiktų. O Italijoje gajį tradicija – atsikratyti senų daiktų kaip nereikalingo prisirišimo prie seno ir nereikalingo pasaulio. Ką pats apie visa tai galėtumei pasakyti?

Kultūros suvokimas priklauso nuo kiekvienos šalies gyventojų tradicijų ir ugdymo. Sakysime, italai sąvęs nenusiskriaus, jeigu išmes dalį senų daiktų. Jų pilys ir rūmai per-

grūsti vertingiausio meno ir daiktų. Panašiai Vokietijoje – ko tik ten nėra, antikvariatai lūžta nuo daiktų pertekliaus. Bet Lietuvoje meno ar meniškųjų kūrinių ir antikvarinių daiktų socialinėje aplinkoje yra labai mažai. Daug kas buvo sunaikinta per karus, suirutės, išplėšta. Ką apie kultūros dalykus baudžiauninkas galėjo suvokti? Pagaliau kada mūsų baudžiauninkai buvo paleisti iš baudžios – 2011 m. sukaks tik 150 metų. Pradinį mokslą dauguma Lietuvos gyventojų baigė tik Smetonos laikais. O Mažojoje Lietuvoje dar 1736 m. buvo įvestas privalomasis pradinis mokymas, XVIII a. pabaigoje jau nebebuvo neraštingų žmonių, 1811 m. seminarijose pradėta rengti mokytojus kaimų mokykloms. Be to, pradinis mokslas Mažojoje Lietuvoje tęsėsi 7 metus.

Nesunku suskaičiuoti, kiek Didžioji Lietuva atsilikta nuo Mažosios.

Pradinę mokyklą baigęs Mažosios Lietuvos gyventojas galėjo ne tik skaityti ir rašyti, kaip Didžiojoje Lietuvoje, bet ir laikraštuką redaguoti, giesmelę sudėti ar eilėraštuką sueiliuoti. Jau nekalbant, kad galėjo žinutę ar straipsnelį į laikraštį parašyti.

Visa tai reikėtų turėti mintyje, kaip ir tai, kad Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susijungimas 1923 m. juk nebuvo broliškas aktas. Mažlietuviai matė didžiulį skirtumą tarp savojo gyvenimo ir to, kurį regėjo anapus buvusios dviejų imperijų sienos. Inteligentija suvokė tautos susijungimo svarbą ir jį priėmė, bet ne viskas buvo taip paprasta ir viena-reikšmiška kaip kartais kai kas norėtų ar įsivaizduoja buvus. Didelė gyventojų dalis negalėjo taip abejingai priimti jėga įvykdyto net tos pačios tautos narių apgyventų teritorijų suliejimo. Jis labai veikiai mums atsirūgo, nors buvo istoriškai motyvuotas ir neišvengiamas.

Jums pačiam yra tekę susidurti su tomis problemomis?

Visą laiką tą įtampą jutau, žinodamas esant ir šį įtampą išliko ilgam. Dabar mažlietuviai gal tyli, bet nuoskaudas jaučia. Regis, Prancūzijos

Nukelta į 16 p.

Su Evės Ašmonienės turteliu pakeliui į Rumšiškių liaudies buities muziejus Mažosios Lietuvos sektorių

AUKŠTOSIOS POLITIKOS FARVATERYJE

Atkelta iš 1 p.

kuriomis jiems yra tekę mažiau dėmesio, nors politiniams priešininkams tai bus vietas, kur kandidatams galima skaudžiau įgyventi. Mažančiai rinkėjui tos silpnės vietos neturėtų kelti didesnio nerimo, labiau reikėtų bijoti visą žinią, kurie dažniausiai ir priverda košes, kurią srėbti tenka mums visiems.

Ir dar vienas ne paskutinės svarbos dalykas: abu kandidatai turi pakankamai charizmos, be kurios šiais laikais nei į sceną, nei į politiką geriau neiti. Norime to ar ne, savo būsimąjį prezidentą neišvengiamai išvaizduojame fotografuojantis Baltųjų rūmų Ovaliajame kabinete su JAV prezidentu Obama Baraku, Jungtinės Karalystės ir Prancūzijos lyderiais. Pagaliau ar mūsų rinkėjų valia pasirinktojo neapkins bizantiškas Maskvos Kremliaus spindesys, jei tektų susitikti su Rytų kaimynės vadovais? Atsakymas priklausys nuo to, kokių pasitikėjimo užtaisų savo lyderį sutvirtins mūsų piliečiai per rinkimus ir po jų. Pasitikėjimo kreditas svarbu, tačiau ne mažiau svarbu jį pateisinti.

Įžangą laikas sustiprinti ir pačių kandidatų į Lietuvos prezidentus prisistatymu. Dėl diskusijos tvarkos. Kandidatus kalbino skirtingi politikos apžvalgininkai, klausimus iš įvairių valstybės gyvavimo sričių teikė praktiškai tie patys ekspertai. Tai SEB banko vyriausiasis analitikas Nerijus Udrėnas, Darbo ir socialinių tyrimų instituto direktorius Boguslavas Gruževskis, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doc. Kęstutis Girnius ir buvęs Lietuvos kariuomenės vadas, Krašto apsaugos ministrės patarėjas, generolas Jonas Kronkaitis. Pasibaigus kandidatų atsakymams į ekspertų ar diskusijos vedėjų klausimus, iniciatyva buvo atiduodama auditorijai.

Rizikuojame nuvilti tuos skaitytojus, kurie tikisi gilių abiejų kandidatų veiklos analizės, jų pažiūrų raidos per visą sąmoningą politinės veiklos laikotarpį pristatymo – tai ne šio rašinio tikslas. Mums rūpi be didesnės invazijos iš šalies pateikti kandidatų mintis svarbiausiais visuomenės rūpimais klausimais, ar bent kaip jų mintis buvo galima suprasti per susitikimus balandžio 16 ir 17 dienų Pilietinės visuomenės institute. Gegužės 7-ąją, kai pasirodys šis *Mokslo Lietuvos* numeris ir bus likę 10 dienų iki prezidento rinkimų, tikriausiai naujų spalvų ir atspalvių atsiras abiejų kandidatų jei ne programose, tai bent retorikoje.

Kuo skiriasi nuo pirmtako

Politikos apžvalgininkas Virgis Valentinavičius paprašė kandidatą A. Butkevičių save apibūdinti kaip socdemų lyderį ir pateikti tris skirtumus nuo buvusio partijos lyderio Gedimino Kirtilo.

Pasiruošęs išsamiam pranešimui apie politiką, ideologiją ir vertybes kandidatas be regimos įtampos priėmė apžvalgininko užduotą toną. Skirtingai nuo G. Kirtilo A. Butkevičius į socialdemokratų partiją įstojo 1991 m., taigi su komunistine praeitimi nesujęs. Savo vietą partijoje apibūdino pirmiausia per demokratiškumą ir nuomonių pliuralizmo siekį. Nuomonių įvairovė leidžia priimti geresnius

Diskusijos vedėjas, politikos apžvalgininkas Virgis Valentinavičius ir kandidatas į Lietuvos Respublikos prezidento postą Algirdas Butkevičius

sprendimus panašiai kaip „protų šturmo“ metu. Partijoje stengiasi išgyvendinti asmenines simpatijas ir antipatijas, siekia remtis partiečiais, turinčiais idėjų ir mokančiais bendrauti su žmonėmis. Prisipažįsta, kad nejaukiausiai jaučiasi, kai išgirsta socialdemokratų partijai prisegamą oligarchinės partijos etiketę. Sieks susigrąžinti žmonių pasitikėjimą socdemais, o tai bus galima padaryti atvirumu ir demokratiškumu.

Anot Kęstučio Girniaus, iki 2004 m. iš Baltijos šalių Lietuva turėjo geriausius santykius su Rusija, o dabar – blogiausius. Būtent vadovaujant socialdemokratų vyriausybei tie santykiai pašlįjo. Kaip tuos santykius pagerinti?

A. Butkevičius priminė savo darbą susisiekimo ministro poste, kai teko užtikrinti pragmatiškais interesais grindžiamus santykius, plėtoti transporto infrastruktūrą su Rusija, Baltarusija, Kazachstanu, Ukraina. Pavyko išspręsti pakankamai sudėtingas problemas, gerinti ekonominius santykius su Rusijos transporto ministerija. Debatuose su aukščiausiais Rusijos Užsienio ir Transporto ministerijų pareigūnais išskildavo ir Lietuvos pozicijas klausimai santykiuose su Gruzija ir kitomis valstybėmis. Lietuvos derybininkai primindavo, kad mūsų valstybė turi savo užsienio politikos strategiją ir nuo jos nukrypti negali, o už Lietuvos užsienio politiką atsako prezidentas, kuris tą politiką vykdo su vyriausybe ir Užsienio reikalų ministerija. Nepaisant įtampos tarp Rusijos ir Gruzijos, Lietuvai pavykdavo pragmatiškai spręsti Susisiekimo ministerijai aktualius klausimus. Kartą teko susitikti ir su Vladimiru Putinu, kai Primorske buvo atidaromas keltas. Kalbėtasi apie tarptautinius ryšius, transporto infrastruktūros plėtrą.

Jeigu taptų prezidentu, Lietuvos užsienio politiką vestų ES politikos farvateriu, nemandytų vetuoti ES priimtų sprendimų taip pat ir Rusijos atžvilgiu, nors išsakytų aiškiai Lietuvos poziciją. Vertindamas buvusio ir esamo užsienio reikalų

ministrų pozicijas įvairiais klausimais, A. Butkevičius pirmumą teikia Vygaudui Ušackui. Tiek su Vakarais, tiek su Rytais Lietuvos politika turėtų būti subalansuota, – tai ir A. Butkevičiaus siekis.

Dirbo su strateginės partnerės pareigūnais

Kaip vertina mūsų strateginės partnerės Lenkijos vaidmenį sprendžiant bendrus energetikos reikalus? Juk ši partnerė užkerta kelią energetikos tilto statybai į vakarus, o derybose dėl naujos AE statybos Lietuvoje taip pat kelia vis naujus reikalavimus. Gal geriau savo poziciją derinti su Latvija ir Estija, o ne su strategine partnere?

A. Butkevičius pripažino, kad kuriais klausimais pasireiškusių nepakankamą Lietuvos ryžtingumą derybose su Lenkija. Lieka susėsti už derybų stalo ir nuspręsti: arba iki konkrečių terminų kartu įgyvendiname užsibrėžtus tikslus, arba Lietuva ieško kitų variantų.

Lietuva skelbėsi esanti regiono politinė lydere, o svarbiausieji Lietuvos tarptautiniai partneriai buvo

Ukraina ir Gruzija. Į Baltijos šalis Lietuvos diplomatinės aukštuose ešelonuose buvo žvelgiama iš aukšto, nors nei latviai, nei estai Lietuvos lyderystės nepripažino. Kaip tuos santykius pagerinti, jeigu 5 metus Lietuva to daryti nelabai stengėsi?.. Ši „jungtinė“ K. Girniaus ir V. Valentinavičiaus klausimą pateikiame gal net pernelyg sušvelnintą.

A. Butkevičiaus principas: tik derybos aiškinant savo poziciją gali duoti geidžiamą rezultatą. Pačiam A. Butkevičiui yra tekę ne vieną sunkią problemą išrišinėti: Lietuva su Lenkija pasirašo *Rail Baltic* projekto sutartį, projektą norėta įtraukti į ES perspektyvinių bendrų projektų sąrašus, kad būtų skirtas finansavimas. Tačiau latviai išplatino pareiškimą: jie nepasirašys. Jeigu trys Baltijos šalys ir Lenkija nepasirašo, projektas negali būti įtrauktas į ES sąrašus ir negaus finansavimo. Teko važiuoti, derėtis, aiškintis – latvius pavyksta paveikti.

Taip pat ir estų prigimtyje glūdi savybė save pateikti kaip labai toli pažengusius. Mentaliteto nepakeisi, tačiau diskutuojant galima rasti sąlyčio taškų. Susėdus prie derybų

stalo abi šalys turi jaustis laimėjusias. Tai išmintis, kurią mūsų kandidatas įgijo dirbdamas finansų ir susisiekimo ministru.

Kliūva tai, kad su Rytų kaimyne Lietuvą sieja bendra transporto infrastruktūra, bet nesieja su Vakarais. Disbalansas? A. Butkevičius mano kitaip. Tai, kad pavyko prikelti jau beveik pamirštą *Rail Baltic* projektą, pavyko pasirašyti susitarimą su Lenkija ir gauti finansavimą dėl projekto parengimo ir darbų pradžios, didelis laimėjimas. Norint jį pasiekti pačiam A. Butkevičiui teko keturis kartus susitikti su Lenkijos transporto ministru, o šis bene tris kartus lankėsi Lietuvoje. Kad darbo grupės dirbtų, teko nuolat palaikyti ryšius patiems ministrams. Po ilgų derybų susitarimas pasirašytas, lieka nutiesti geležinkelio europinės vėžės atšaką nuo Kauno iki Lenkijos sienos.

Vertindamas Lietuvos transporto politikos kryptis A. Butkevičius pateikė skaičius: atgavus nepriklausomybę Lietuvos eksportas į Vakarų išaugo nuo 25 iki 60 proc., o į Rytus liko apie 30 proc.

Kai politikai baugina vis naujais išbandymais

Atsakymus į socialinius klausimus A. Butkevičius pradėjo nuskaidamas savo socialinio teisingumo koncepciją, kaip jo ir paprašė ekspertas Boguslavas Gruževskis. Pirmas rūpestis – atkurti viduriniąją klasę. Šią užduotį galima įgyvendinti ir per progresinių mokesčių sistemą. Mokesčiai bus diferencijuoti ne tik tada, kai skirtingais tarifais dydžiais bus apmokestinamos darbo užmokesčio pajamos, bet visos pajamos – iš dividendų, parduoto nekilnojamojo ir kito turto.

Labiausiai kandidatą jaudina jaunimo problemos. Nedžiugina jaunų žmonių sveikata, tad pastangos turi būti kreipiamos į sveikatingumą didinančias veiklas, viena iš jų – sportas. Svarbu ir demografinės padėties gerinimas. Tam tikrų poslinkių pavyko pasiekti ir buvusiai socialdemokratų vyriausybei, priėmusiai kai kuriuos įstatymus, kad ir dėl motinystės išmokų. Vien 2008 m. gimė 3 tūkst. vaikų daugiau negu ankstesniais metais.

A. Butkevičius nesutiko su buvusią vyriausybę kaltinusia opozicija: girdi, iššvaistyta per ankstesnius metus sukaupta 1 mlrd. Lt *Sodros*

Algirdas Butkevičius ir diskusijos ekspertai: Nerijus Udrėnas, Boguslavas Gruževskis, diskusijos vedėjas Virgis Valentinavičius, Kęstutis Girnius ir generolas Jonas Kronkaitis

lėšų. Lėšos buvo nukreiptos į bene labiausiai pažeidžiamą visuomenės dalį, pirmiausia pensininkus, atsižvelgiant į prekių ir paslaugų kainų augimą. Buvo metų, kai pensijos buvo didinamos kelis kartus per metus.

Taigi socialinį teisingumą kandidatas supranta kaip didesnę lėšų perskirstymą per nacionalinio biudžeto išlaidas. Vienas svarbiausių strateginių tikslų – padėti žmogui išgyventi šiuo visiems sunkiu metu. Eksportas į užsienį sumažėjo, nes vartojimas mažėja, konkurencingumas didėja, eksportuojamų prekių ir paslaugų kainos taip pat sumažėjusios. Kaip šiomis sąlygomis išlaikyti darbo vietas? Valstybės pareiga užtikrinti, kad laiku būtų išmokamas darbo užmokestis, pensijos ir socialinės išmokos. Turi būti sudarytas biudžetinių programų prioritetų sąrašas, šios programos visų pirma ir turi būti finansuojamos. Tai turi būti į infrastruktūrą nukreiptos programos, nes infrastruktūra pirmiausia išsaugo darbo vietas, garantuoja žmonėms pajamas, o valstybei – pokyčius.

Kandidatas priminė ekonomikos skatinimo planus Vokietijoje, Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje – šios valstybės eina būtent tuo keliu. Vokietijoje A. Butkevičiui nustebo tai, kad ten darbo biržoms krizės sąlygomis skiriamos didelės lėšos. Kodėl taip daro pragmatiškieji vokiečiai? Kad žmogus nesėdėtų namuose su karčiomis mintimis, bet būtų išnamų traukiamas keisti kvalifikaciją, bendrauti su kitais žmonėmis ir t. t.

O kaip Lietuvoje? Per visus žiniasklaidos kanalus gerime savo politikų grūmojimus: reikalai blogi, ruoškimės dar blogesniems laikams, mažinkimės, siaurinkimės, visi turime būti pasirengę virsti bedarbiais... A. Butkevičiui tokia „politika“ atrodo itin kenksminga. Nėra blogiau už ilgalaikę bedarystę, nes žmogų sugrąžinti į darbo rinką būna labai sunku.

Vyriausybei labai svarbu dirbti su savivaldybėmis, kurios geriausiai žino, kokia verslo padėtis atskirose savivaldose. Jeigu verslininkas nori būti atleistas nuo nekilnojamojo turto mokesčio, turi išsaugoti darbo vietas. Reikia skatinti verslą, gal net išduodant verslo liudijimus už simbolinę kainą. Skolintos lėšos turi būti naudojamos investicijoms, kuriančioms BVP, užtikrinančioms gražą į biudžetą.

Kuo norėtų sekti

Pasak kandidato, didelė netvarka darbo apmokėjimo sistemoje. Jeigu chirurgas 7 ar 8 val. stovi prie operacijos stalo, kovoja už žmogaus gyvybę ir mėnesio pabaigoje gauna 3 tūkst. Lt, tai mūrininkas už tą patį laiką gaus 10 tūkst. Lt. Nieko negalima pakeisti? A. Butkevičius siūlo pasižvalgyti į kitas šalis. Darbo apmokėjimo sistema galima pertvarkyti kad ir tokiu principu: baigęs universitetą, priklausai tam tikrai darbuotojų kategorijai, už išdirbtus metus darbo užmokestis turi atitinkamai didėti.

Tai tik maža dalis klausimų, į kuriuos pakankamai išsamiai atsakė A. Butkevičius. Kuriais užsienio politikos lyderiais norėtų sekti? Būdamas finansų ministru turėjo progą bendrauti su Didžiosios Britanijos tuometiniu finansų ministru, dabar tos šalies premjeru Gordonu Braunu (Gordon Brown), tris mėnesius posėdžiuose teko sėdėti šalia dabartinio Prancūzijos prezidento Nikola Sarkozi (Nicolas Sarkozy). Šie du politikai mūsų kandidatui į preziden-

dentus daro patį geriausią įspūdį, nors abu yra visiškai skirtingos asmenybės: vienas – puikus finansų srities profesionalas, kitas – charizmatiškas politikas. Iš abiejų A. Butkevičius tvirtina daug išmokęs.

Tikriausiai ne vien diskusiją vedusiam V. Valentinavičiui susidarė įspūdis, kad A. Butkevičiaus stiprioji pusė – administraciniai, vadybos, konkrečių sričių tvarkymo reikalai – tai kandidato stichija. Juk ir švietimo sistemos reikalus vertindamas A. Butkevičius kalbėjo ne kaip politikas, bet kaip vadybos praktikas: kaip daugiau Lietuvai „priadministruoti“ gerų specialistų (nors tai ir nereikia beatodairiškai juos „kepti“). Rinkėjai spręš, kas valstybei geriau: politologinis mąstymas ar praktiškas reikalų tvarkymas. Atkreipsime dėmesį į tai, kad ir Didžiosios Britanijos premjeras Gordonas Braunas iš profesijos ir gyvenimo patirties pirmiausia yra gilus finansų analitikas, o tik paskui politikas. Nors kas žino, kaip ten viskas išsidėsto žmogaus sieloje.

Ne būti valdžioje, bet dirbti Lietuvai

Antroji Piliiečių santalkos organizuota diskusija balandžio 17-ąją vyko su kandidate į Lietuvos prezidentes Dalia Grybauskaitė. Tai buvo pirmoji oficiali rinkiminė kampanijos diena, kurią D. Grybauskaitė pradėjo sustabdžiusi Europos Sąjungos komisarės veiklą. Ši diena jos biografijoje bus pažymėta ir kaip dviejų susitikimų ir diskusijų diena – Piliiečių visuomenės institute ir su vyresnio amžiaus žmones buriančioje *Bočių* organizacijoje.

Kadangi tą dieną internete turėjo būti paskelbtos D. Grybauskaitės rinkiminės kampanijos nuostatos, tai keliais glaustais sakiniiais savo prisistatymą kandidate ir baigė, pakvietusi teikti atvirus, tiesius, asmeninius, visuomeninius ir dalykinius klausimus. Šį kartą Piliiečių visuomenės institute diskusijai vadovavo BNS agentūros direktorius Artūras Račas, ekspertai buvo tie patys asmenys, kaip ir diskusijoje su A. Butkevičiumi, taip pat TV3 žinių tarnybos vadovė Indrė Makaraitytė.

Finansai ir ekonomika

Kaip įveikti Lietuvos finansinius sunkumus, nesikreipiant į Tarptautinį valiutos fondą (TVF)? Pasak D. Grybauskaitės, Lietuvoje vyksta tušti ginčai. Esmė ne ta, kreiptis ar nesikreipti į TVF, bet kiek skolintis ir leisti sau skolintomis lėšomis toliau gyventi. Šiandien tarptautinės finansų rinkos Lietuvai neduos skolintis kiek norima ir investuoti kur pati Lietuva norėtų. Taigi į tarptautines organizacijas bus galima kreiptis tik tuo atveju, jeigu Lietuva negalės pasiskolinti tarptautinėse rinkose. TVF ir Europos Komisija sutarė, kad tai bus bendras skolinimasis iš to TVF lėšų kiekio, kuris yra EK. Ta suma sudaro 50 mlrd. eurų ir 750 mlrd. JAV dolerių. Paskola bus pigesnė, bet ir sąlygos griežtos. Pirmą sąlyga – taupymas ir biudžeto deficito mažinimas, o skolinama bus ne verslui finansuoti, bet padedant minimaliai išgyventi.

Antra nauja TVF paskola teikiama 6–12 mėnesių laikotarpiui, ją gali gauti tvarių viešųjų finansų valstybės labai siauram tikslui. Antai Lenkija kreipėsi į TVF, kad galėtų stabilizuoti zloto kursą. Lietuva taip pat gali kreiptis į TVF, jeigu yra pasirengusi dar labiau taupyti ir mažinti išlaidas. Jeigu Lietuvai nepavyks stabilizuoti

Kandidatė į Lietuvos prezidento postą Dalia Grybauskaitė

ir suvaldyti viešųjų finansų, teks kreiptis į TVF. Tačiau net ir TVF „bizūnas“ neišgelbėjo Latvijos nuo trijų vyriausybės kaitos. Vadinas, priklauso ne vien nuo skolintojų, bet ir nuo konkrečios vyriausybės bei kolicijos partnerių gebėjimų valdyti padėtį. Jeigu valdymo iš vidaus neužteks, o išorinės finansų rinkos sustos, pinigų nebeskolins, liks vienintelė išeitis – skolintis iš TVF.

Ką daryti, kad skolintis nereikėtų? Situacijai blogėjant lieka du pasirinkimai: devalvacija arba stiprus taupymas. Mažesnėms valstybėms, neturinčioms visiškai savarankiškos monetarinės politikos, pasirinkimo nėra. Lietuvai būtina atsakyti neefektyvių valdymo išlaidų, mažinti kai kuriuos biudžeto asignavimus.

už elektrą mokame daugiau nei visi kiti Europoje. O LEO LT – oligarchijos pavyzdys, papildomas priedas prie visų išvardytų blogybių.

Socialiniai reikalai

Ką be profesinės literatūros skaito kandidatė į prezidentes? Kai turi laiko ir akys traukia, skaito išvybių biografijas.

Kaip pasikeis Lietuvos žmonių gyvenimas, jeigu ją išsirinks prezidentė? Kandidatei šis klausimas atrodo labiau politinis, o ne socialinis. Lietuvoje prezidentas ne visagalis, tačiau gali labai daug, nes yra valdžia *de jure* ir *de facto*. Poniai Daliai *de facto* tekdavo naudotis daugiau ne gu leisdavo *de jure*. Tekdavo imtis ini-

ti socialinę atskirtį, didinti skaidrumą. Aukščiausio rango pareigūnų atlyginimų paviešinimas prie to skaidrumo prisidėtų. Viešumas ir skaidrumas – veiksmingas ginklas, jis gali padėti siekti socialinės gerovės labiau, negu iš anksto užsirašytieji siektini konkretūs pensijų ir atlyginimų didinimo skaičiai. Pretendentė į prezidentes pažadais dalytis nelinkusi, žinodama, kad niekas ir niekada tų pažadų nevykdo, o išrinkti į valdžią veikia visiškai kitaip.

Tapusi prezidentė pirmiausia paprašytų socialinės apsaugos ir darbo ministro parodyti sisteminius, konceptuales savo vadovaujamos srities, ypač *Sodros* reformos apmatius. Prieš 5 metus, kai teko gilintis į šias sritis, D. Grybauskaitė tvirtina

Diskusijos su kandidate Dalia Grybauskaitė Piliiečių visuomenės institute dalyviai

Kokią Lietuvą kandidatė į prezidentes norėtų matyti po penkerių metų? Iškopusių iš ekonominės duobės, turinčių eurą, pertvarkiusią energetikos ūkį ir demonopolizavusią pagrindines ūkio šakas. Šiuo metu gyvename monopolizavimo arba oligarchijos apogėjaus laikais. Būtų puiku, jei po 5 metų apie šias problemas nebekalbėtume.

Minėdama konkrečias ūkio šakas Dalia Grybauskaitė ypatingą susirūpinimą reiškė dėl energetikos reikalų. Ligi šiol neturime energetikos rinkos Lietuvoje, nėra jos ir trijose Baltijos šalyse, kurios energetikos tinklais nėra sujungtos su Vakarų šalimis. Sukūrėme monopolinę energetinę ūkį, todėl Lietuvoje

ciatyvos, ryžtingai naudotis visomis galimybėmis, todėl Lietuvos prezidentas tokių galimybių turi, bendradarbiaudamas su politinėmis partijomis savo pasiūlymais ir kompetencija gali veikti vyriausybės ir Seimo sprendimus. Kandidatė pasiryžusi ne būti valdžioje, bet dirbti Lietuvai.

Kandidatės manymu, politinė kultūra šalyje yra labai nustumusi, politikos samprata orientuota į grupinį interesą ir pinigus, na, dar intrigų rezgimą. Gyvenimo lygis? Jis ateis ne per kelerius metus. Jeigu valstybėje bus skaidrumas, politinė atsakomybė, vyriausybė ir prezidentas tarnaus ne sau, o žmonėms, gerovė gali būti greičiau pasiekta.

Socialinėje srityje svarbu mažin-

mačiusi daug problemų: lėšos panaudojamos neefektyviai, labai daug pasyvių išmokų, kai kurios socialinės grupės gauna išmokų daugiau, negu turėtų gauti. Tai neskatina ieškoti darbo.

Norėtų kandidatė matyti ir kitokią pensinį aprūpinimą. Šiandien per daug privilegijuotų pensininkų. Svarbu kompleksinis požiūris ir į motinystės atostogas. Europos šalyse taip daug ir taip dosniai niekur nemokama, bet Lietuvoje didžiulis nedarbas, nuosmukis. Gal protingiau būtų leisti mamoms tuos dvejus metus auginti vaikus, bet sumažinti išmokas? Reikia atsižvelgti ne tik į

NAUJASIS PREZIDENTAS LENGVO RYTOJAUS NEŽADA

Atkelta iš 1 p.

Toliau buvo tariamasi dėl reglamento. Pirmininkaujančiojo siūlymu kandidatai į prezidentus savo programoms išdėstyti gavo po 15 minučių. Kas norėjo, su programomis susipažino – jos buvo paskelbtos *Lietuvos mokslų akademijos žiniuose* ir *Mokslo Lietuvoje*. Norintiesiems diskutuoti, palaikyti kandidatą ar jo nepalaikyti, buvo leista kalbėti iki trijų minučių. Į savo vaidmenį įsijautęs pirmininkaujantis pasiteiravo kandidatų į prezidentus, ar rinkiminėje kampanijoje nepervargo, gal kuris norėtų atsiimti savo kandidatūras. Pavargusių neatsirado, todėl į slapto balsavimo biuletenius buvo įrašytos abiejų pretendentų – V. Razumo ir Z. R. Rudziko – pavardės.

Siūlė realų Akademijos pertvarkos kelią

Žodis suteikiamas kandidatui į Lietuvos MA prezidentus akad. Valdemarui Razumui. Jis išdėstė glaustą veiklos programą, kurią imtųsi vykdyti, jeigu būtų išrinktas prezidentu. Kalbėtojas taip suformulavo Akademijos veiklos principus ir strateginius tikslus, kad dėl šios institucijos egzistavimo tikslingumo valstybėje nekiltų abejonių ne tik LR Seimo ir Vyriausybės nariams, bet ir kiekvienam šalies mokslininkui ir piliečiui.

Pasak V. Razumo, Lietuvos MA gyvena tarsi antrą savo gyvenimą. Pirmasis truko nuo įkūrimo 1941 m. iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1991 m., kai priėmus LR Mokslo ir studijų įstatymą Akademią įgijo visai kitą statusą. Dabartinė Akademią gyvena pagal 2003 m. priimtą Statutą. Jeigu LR Seimas priims naujos redakcijos Mokslo ir studijų įstatymą (priimtas balandžio 30 d. – *red. past.*), taip pat ir Lietuvos MA teks keisti savo Statutą. Tačiau V. Razumo nuomone,

Naujasis Lietuvos mokslų akademijos prezidentas: pirmoje eilėje akad. Algis Petras Piskarskas, mokslinis sekretorius LMA narys korespondentas Domas Kaunas, Lietuvos MA prezidentas akad. Valdemaras Razumas ir LMA narys korespondentas Vladas Algirdas Bumelis; stovi LMA nariai korespondentai Feliksas Ivanauskas, Aleksandras Vasiliauskas, Vytautas Ostaševičius, Albinas Kusta ir Vytautas Basys

šiuo metu „svoris“ savo šalies viduje ir tarp kitų šalių mokslų akademijų gerokai skiriasi. Tačiau bendra visų tų akademijų misija daug kuo panaši. Ją būtų galima apibūdinti šiais žodžiais: *sutelkus iškiliausius mokslininkus imtis tokių iniciatyvų, kurios stiprintų krašto gerovę, prisidėtų prie mokslinės, socialinės, kultūrinės ir ekonominės krašto plėtros*. Visas akademijas vienija trys pagrindiniai strateginiai tikslai: ugdyti visuomenės kritinį mokslinį mąstymą, nuosekliai remti aukšto lygio mokslinius tyrimus, puoselėti mokslo nepriklausomybę ir laisvę.

nėmis veiklos kryptimis. Pirmoji: būtina užtikrinti nuolatinį išsimokslinimo ir mokslo propagavimą. Antra: skatinti talentingus mokslininkus ir mokslinius tyrimus. Trečioji veiklos kryptis, kuri pačiam V. Razumui kelia šiek tiek abejonių, – Akademijos patariamoji ir ekspertinė veikla.

Kalbant apie išsimokslinimo ir mokslo propagavimą, neįmanoma apsieiti be konferencijų, seminarų, diskusijų, susirinkimų organizavimo. Akademią ir dabar tuo užsiima, tačiau nesisteningai, kartais tie renginiai, sesijos būna gerokai nutolę nuo mokslui aktualių klausimų. Labai svarbūs tarptautiniai mokslininkų ryšiai, mokslininkų bendradarbiavimas, pasikeitimas informacija, periodiniais ir kitokiais leidiniais. Šiuo metu Lietuvos MA leidžia 12 periodinių mokslo žurnalų, iš jų 6 žurnalus kartu su kitomis Lietuvos mokslo ir studijų institucijomis.

Vienintelis kriterijus renkant Lietuvos MA narius, pasak V. Razumo, turi būti jų moksliniai pasiekimai. Nei politiniai, nei ideologiniai ar socialiniai kriterijai neturi būti taikomi, lygiai kaip ir vadybinių gebėjimų kriterijai. V. Razumas taip pat pasisako prieš Akademijos narių skirstymą į kategorijas. Visi jie turi vadintis Lietuvos MA nariais.

Į Akademią būtina pritraukti kuo daugiau jaunų, kūrybingų, naujovėms imlių narių. Taip pat svarbus bendradarbiavimas su MA nepriklausančiais mokslininkais, nes narių skaičius ribotas. V. Razumas siūlo įvesti Akademijos talkintojo (ne nario) statusą.

Antroji veikla. Mokslininkų ir mokslinių tyrimų skatinimo veikloje ligi šiol nuveikta per mažai, todėl V. Razumas siūlo inicijuoti efektyvesnes priemones. Tiek jauniems mokslininkams, tiek profesoriams reikėtų finansuoti išvykas į tarptautines konferencijas. Trumpalaikėms mokslininkų išvykoms

finansuoti turi būti skirtos tikslinės lėšos. Panašiai daroma užsienio mainų programose. MA galėtų imtis ir mokslinių projektų vykdymo „skėtinės“ organizacijos vaidmenį. Pavyzdžių esama: nuo 2004 m. prezidento Z. R. Rudziko iniciatyva bendradarbiaujama su Europos branduolinių tyrimų organizacija. Vis dėlto, pasak V. Razumo, personalinių akademijų atveju toks vaidmuo turėtų būti tik epizodinis.

Trečioji veikla – patariamoji ir ekspertinė – pačiam V. Razumui kelia nemažą abejonių ir štai kodėl. Tokios funkcijos imantis pačiai Akademią nuolat kyla vis naujų iššūkių, siekiant išlikti nepriklausomai ir objektyviai institucijai. Akademijos prigimčiai būdingą objektyvumą ir nepriklausomumą labai svarbu išsaugoti. Tad ir ekspertinę veiklą kalbėtojas tvirtina įsivaizduojant kaip keturių kategorijų veiklą: kokybės vertinimą, mokslo politiką, valstybės politiką, mokslo ir su mokslo tyrimais susijusius etikos bei socialinius klausimus.

Apverstų prioritetų piramidė

V. Razumas pateikė Lietuvos MA 2008 m. paprastųjų išlaidų suvestinę (be pastatų renovavimo, Ekonomikos instituto ir Pasaulinės laboratorijos finansavimo išlaidų). Beveik 90 proc. visų Akademijai skirtų lėšų praktiškai susikišama į kišenes. 2,17 mln. Lt sudarė darbo užmokestis ir socialinio draudimo įmokos. Tik 600 tūkst. Lt skirta visoms kitoms reikmėms (transporto išlaidoms 19 tūkst., leidybai – 16 tūkst. Lt). Pasak V. Razumo, tai apverstų prioritetų dominavimas. Palyginkime su Jungtinės Karalystės Karališkosios mokslų akademijos 2007–2008 m. išlaidomis. Tos išlaidos sudarė kone 60 mln. svarų sterlingų, bet įdomiausia, kam ir kokius prioritetus teikia britai. 64 proc. investuojama į ateities mokslo lyderius ir inovacijas, 14 proc. nukreipiama į tarptautinį bendradarbiavimą. Taip MA įsivaizduoja savo prioritetus ir misiją. Tik labai nedidelė dalis skiriama infrastruktūros palaikymui.

V. Razumo apibendrinamasis žodis buvo glaustas: jeigu Lietuvos MA toliau eis kryptimi, kuri rinkiminėje prakalboje pateikta kaip pavyzdinė, Akademijos padėtis ir vieta visuomenėje per 4 metus turėtų gerokai pasmokeisti.

Atsakydamas į akad. Antano Kudzio klausimą, ko Akademijos prezidentas nepadarė per savo ketverių metų kadenciją, V. Razumas pripažino, kad labai mažai nagrinėti mokslui aktualūs klausimai. Buvo svarstomi ūkiniai ir kiti reikalai, kurie su mokslo institucijos veikla buvo ne per daug susiję.

Akad. Leonardui Kairiūksčiui rūpi, kokios įtakos mokslo plėtrai turės įgyvendintas pasiūlymas visus Lietuvos MA narius padaryti akademikais, t. y. suvienodinti jų statusą. Atsakydamas V. Razumas tvirtino nežinąs nė vienos vakarietiško pobūdžio akademijos, kurios nariai būtų skirstomi net į tris kategorijas, kaip Lietuvos MA. Nėra gerai, kai iš 150 narių Akademijoje didžią dalį sudaro solidžią amžiaus ribą peržengusieji. Turėtų būti atskiras statusas narių emeritų, kurie nuo tam tikros amžiaus ribos turėtų atlaisvinti „kėdę“ Akademijoje naujiems nariams. Emeritams turėtų būti užtikrintas Akademijos

Naujojo Lietuvos mokslų akademijos prezidento žodis

nereikėtų laukti net ir Seimo „priešartos“, o pačiai Akademią pasistengti kuo greičiau dalį savo nuostatų Statute pakeisti.

Kokią nacionalinę Lietuvos MA XXI a. savo vizijoje regi V. Razumas? Per ketverius darbo metus Lietuvos MA prezidiume V. Razumui teko susipažinti su daugelio šalių mokslų akademijomis ir įsitikinti, kad jų veiklos me-

Šiuos mokslo strategijos tikslus galima rasti ir dabartiniame Lietuvos MA Statute, tačiau ten išvardyti net šeši tikslai, tad esminiai dalykai pasiklysta tarp kitų, toli gražu ne strateginių tikslų. Pasak V. Razumo, trys pagrindinės formuluotės turėtų būti kaip kelrodės ateities gairės. Dabartinis Statutas nurodo net 10 gairių, V. Razumas siūlo pasitenkinti trimis pagrindi-

Lietuvos MA narė ekspertė dr. Jūratė Sprindytė, narė korespondentė prof. Viktorija Daujotytė-Pakerienė ir Lietuvos MA leidyklos direktorė Giedrė Kadžiulytė

nario išmokos, jeigu jie neužima jokių pareigų universitetuose ar mokslo institutuose.

Kas nori darbus matyti – mato

Antras pretendentas į Lietuvos MA prezidentus Z. R. Rudzikas pripažino, kad iš esmės pritaria V. Razumo programai. Ketverius metus abu dirbo vienoje komandoje, tad rinkėjai turėtų vertinti abiejų kandidatų darbus. Įprasta, kad geri darbai – visos komandos nuopelnas, o trūkumus tenka prisiimti pirmajam asmeniui.

Kadangi savo kaip Lietuvos MA prezidento ataskaitinį pranešimą Z. R. Rudzikas skaitė priešrinkiminėje Akademijos sesijoje dar kovo 17 d., rinkimų dieną patenkino tik esminiais dalykais. Atsakydamas savo konkurentui rinkimuose pasakė, kad Akademijs nėra Dramblio kaulo bokštas ir negali užsiimti vien mokslu, tačiau siekti, kad Lietuvoje šiuolaikiniu mokslu būtų grindžiama pramonė, ekonomika ir kultūra.

Z. R. Rudzikas pabrėžė Lietuvos dalyvavimo svarbą Europos branduolinių tyrimų centre (CERN'e), kur sprendžiamos fundamentaliausios mokslo problemos. Lietuvos MA inicijavus, tarpvalstybine sutartimi jai buvo patikėta koordinuoti tam tikros mokslo krypties darbus. Tačiau Lietuvos MA įrodė galinti vadovauti net tam tikroms tarptautinėms mokslinėms programoms. Nauda ne tik fizikai, bet ir mūsų šalies informacinėms technologijoms, nes iš CERN'o atėjo vadinamosios GRID (lygiagrečiųjų skaičiavimų) technologijos, kurios dabar diegiamos daugelyje Lietuvos universitetų ir mokslo institutų. Iš to naudos gavo ir humanitariniai mokslai. Skatinami taikomieji tyrimai, Lietuvos aukštųjų technologijų pramonė turi teisę dalyvauti skelbiamuose CERN'o kursuose.

Pasak Z. R. Rudziko, Akademijs turi skatinti jaunus mokslininkus, todėl inicijavo pasirašymą reikšmingų sutarčių: dabar keletas fizinių ir socialinių mokslų atstovų gali dalyvauti unikaliose Lindau fondo surengtose tarptautinėse vasaros mokyklose, kuriose paskaitas skaito Nobelio premijų laureatai.

Z. R. Rudziko pastangomis 2008 m. Lietuvoje vyko ES Jungtinių tyrimų centro tarybos, taip pat ES Mokslinių tyrimų tarybos išvažiavimieji posėdžiai. Daug žymių Europos mokslininkų susitiko su Lietuvos mokslo bendruomenės nariais, buvo nagrinėjama, kaip Lietuvos mokslininkams aktyviau jungtis į ES programas.

Per tuos ketverius Z. R. Rudziko vadovavimo Lietuvos MA kadencijos metus beveik padvigubintas Lietuvos MA užsienio narių skaičius, tad savo narių dabar turima daugelyje užsienio valstybių. Jie jaučia moralinę pareigą padėti Lietuvos mokslininkams lengviau integruotis į tarptautinį mokslą.

Pradėta bendradarbiauti su Lietuvos banku, kuris ir anksčiau teikdavo Vlodo Jurgučio premiją. Nuo šiol prie šios premijos teikimo savo prestižu prisideda ir Lietuvos MA.

Akademijs įsitraukė į Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumo veiklą, dalyvavo organizuojant 2005 m. (Lietuvoje) ir 2008 m. (Čikagoje, Lemonte) XIII ir XIV simpoziumus. Tai ir Lietuvos ryšių stiprinimas su išeivija.

Toliau Z. R. Rudzikas kalbėjo apie Lietuvos MA dalyvavimą ES struktūrinių fondų projektuose ir kitoje veikloje. Daug jėgų skirta Lietuvos MA rūmų Gedimino prospekte 3 renovacijai, beveik visas pastatas baigiamas renovuoti, aprūpintas naujomis informacinėmis technologijomis.

Kalbėdamas apie ateities gaires, Z. R. Rudzikas pasakė noris baigti Akademijs pradėtus ir tęsiamus darbus, todėl ir kandidatuoja antrajai kadencijai į Akademijos prezidentus. Jis pasisakė už išmokas Akademijos nariams, kurios liko simboliškos, kai metų pradžioje buvo drastiškai bene perpus sumažintas Lietuvos MA biudžetas. Kandidatas prašė dirbančių Akademijos narių laisvanoriškai šiemetams atsisakyti išmokų, kad jas būtų galima padidinti nedirbantiems nariams.

Z. R. Rudzikas pasisakė už lankstesnę ir gyviau į gyvenimo aktualijas reaguojančią Akademijs, bet kaip tą darytų, jei būtų perrinktas, išsamiau neaptarė. Buvo prisiminta globalizacija ir šiomis sąlygomis vykdyti ir vykdytini lituanistiniai tyrimai. Lietuvos MA su LR Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komitetu surengė sesiją, skirtą valstybinei lietuvių kalbai, buvo priimtas atitinkamas Seimo nutarimas. Tai buvo pirmoji sesija, kai Akademijs pradėjo vadovauti Z. R. Rudziko ir bene geriausiai pavykusi.

Z. R. Rudzikas užsimena, kad prie Akademijos galėtų būti telkiami perspektyviausi jauni mokslininkai. Taip pat pasakyta, kad kasmet geriausiems studentų ir jaunųjų mokslinių darbų autoriams Lietuvos MA teikia premijas, o tai svarus įrodymas, kad jaunąja karta rūpinamasi. Nors finansavimas Akademijs dvigubai sumažintas, studentams skirtos premijos nesumažėjo.

Pasisakyta už ryžtingus pokyčius

Atkreipsime dėmesį į būdingą šių rinkimų ypatybę: nė vienas kalbėtojas nepakilo į tribūną su kritikos žodžiu kuriam nors kandidatui į MA prezidentus. Didelis skirtumas, palyginti kad ir su 2005 m. rinkimais, kai buvo išsakyta net ir labai aštrių kritikos žodžių.

Pagaliam lemtingas momentas. Balsų skaičiavimo komisijos pirmininkas akad. Leonardas Kairiūkštis iš tribūnos skelbia: buvo išdalyta 119 biuletenių, tiek pat Lietuvos MA narių balsavo. Negaliojančiais pripažinti 2 biuleteniai. Balsavimo rezultatai: už Valdemarą Razumą – 87 balsai, prieš – 30. Už Zenoną Rokų Rudziką – 30, prieš – 87. Remiantis Lietuvos MA Statutu 41 punktu ir slapto balsavimo rezultatais Lietuvos MA prezidentu išrinktas akad. Valdemaras RAZUMAS.

Gražvydas Kantvydas

AUKŠTOSIOS POLITIKOS FARVATERYJE

Kandidatė į prezidentės postą Dalia Grybauskaitė atsakinėja į diskusijos vedėjo Artūro Račo, politikos apžvalgininko doc. Kęstučio Girniaus ir generolo Jono Kronkaičio klausimus

Atkelta iš 13 p.

tiesioginius, bet ir šalutinius efektus. Galima motinystės atostogų trukmę sumažinti iki metų ar net pusės metų, kaip yra kai kuriose šalyse, bet įgytume didelį papildomų bedarbių kiekį. Tam prireiks papildomų socialinių išlaidų – ar to norime?

Panašiai su nedarbingumu lapeilais. Lietuvoje praktiškai nėra sveikatos draudimo, todėl žmogus priklauso nuo to, kiek gauna iš biudžeto. Panašiai susiję ir kiti klausimai. Socialinės sistemos pertvarką reikėtų keisti ne kertant iš peties, bet iš atitinkamų ministerijų reikalauti vizijos, strategijos ir pagrįsti siūlomus sprendimus, o ypač aptarti iš to kylančius šalutinius efektus – ne tik įtaką socialinei sistemai, bet ir poveikį biudžetui, ekonomikai ir daugeliui kitų sričių.

Pasak D. Grybauskaitės, didžiausia dabartinės Vyriausybės klaida buvo ta, kad pradėjus keisti mokesčius ir įvedinėti naujus, kiekviena žinyba tą darė atskirai. Kai viskas susidėjo, paaiškėjo, kad mokesčiai ne susidubliavo, bet susitrigubino. Kai kam mokesčiai padidėjo 30, net 50 proc.

Kas turėtų koordinuoti visos mokesčių politikos veiklą? Nėra tokios institucijos ar už jos veiklą atsakingo vadovo. Būtina apsispręsti. Dabar griebiamasi fragmentiškų sprendimų, jie susikryžiuoja, dubliuojasi, – nukenčia visi. Kandidatė tvirtina esanti kritiška daugelio sprendimų atžvilgiu, nes svarbu ne fragmentai, bet visuma, reali prognozė ir rezultatas ne tik *Sodrai*, bet ir visai šalies ekonomikai.

Jeigu ministerijos sugebės atnešti kompetentingą medžiagą ir aiškius pasiūlymus, prezidentė tapusi kandidatė sprendimus priims greitai. Jeigu atneštoji medžiaga nepatenkins, atitinkamai kitokie bus ir sprendimai.

Vietoj aštrios retorikos – sveikas pragmatizmas

Pasak Kęstučio Girniaus, pastaruosius kelerius metus Lietuva vykdė gana ambicingą užsienio politiką: pretendavo į regiono lyderes, buvo Gruzijos ir Ukrainos užtarėja, Europos vertybių sergėtoja. Kaip šią politiką vertina D. Grybauskaitė?

Sveikos ambicijos skatina vystymąsi, reikia adrenalino, tad ambicijų atsakyti nereikėtų, tačiau reikėtų pamatuoti, ar jos realios. Kai kurios ambicijos, pasak kandidatės, kilo daugiau iš nepasitikėjimo savimi, buvo daugiau demonstracijos galios,

kurios neturime, niekas jos mums nesuteikė. Galime įsivaizduoti esą regiono lyderiai, būtų gerai, kad ir kiti taip galvotų. Todėl daugelio mūsų ambicijų Dalia Grybauskaitė neatsakytų, siektų jas subalansuoti, įgyvendinti pirmiausia savo valstybės interesus. Kai prioritetu tampa ne Lietuvos interesai, paaiškėja, kad mūsų užsienio politika nėra subalansuota ir konstruktyvi, veikiau primena savimi nepasitikinčios šalies aštrios retorikos demonstraciją. Deja, tą D. Grybauskaitė matė dirbdama Europos Komisijoje, ir tik mums patiems atrodo, kad esame labai drąšūs.

Į A. Račo prašymą patikslinti, kada prioritetu laikyti ne savo šalies interesai, D. Grybauskaitė pateikė pavyzdį. ES derybose su Rusija Lietuva užėmė griežtą poziciją, tarsi gintų visų aplink esančių kaimynių interesus, išskeldama daug papildomų reikalavimų. Tik tarp jų nebuvo naftotiekio *Družba* atstatymo ir naftos į Lietuvą tiekimo atnaujinimo reikalavimo. Užtat buvo ginami Moldovos ir Gruzijos interesai. Dalia Grybauskaitė tvirtina nesanti prieš pagalbą kitoms šalims, jeigu tik galime padėti. Bet kodėl pamirštame savo pačių interesus? Tokio balanso Lietuvos užsienio politikoje kaip tik pristigdavo.

Kokią užsienio politikos vykdyto komandą formuos ir užsienio politiką vykdys kandidatė, jei taps prezidentė? Norėtų šią komandą formuoti iš skirtingų profesinių ir ideologinių pažiūrų asmenų, svarbiausia, kad sugebėtų ir norėtų dirbti Lietuvai. Mažiausiai svarbu, ar tai bus konservatoriai, ar socialdemokratai, nes pirmiausia bus vertinami kaip asmenybės.

Neslepia siekio sprendimus daryti savarankiškai, taip pat kaip ir rinktis komandą. Nemažai darbuotojų pažįsta iš Užsienio reikalų ministerijos, kur nuo 1993 m. teko dirbti 6 metus diplomatinėje tarnyboje. Todėl gerai numano, ko prašys būsimoje komandoje dirbti.

Ar būsimosios užsienio politikos gaires nustatinėtų pati? Atsakymas: nustatinėtų derindama su Seimu, Vyriausybe, nes mato svarbą derinti užsienio politikos klausimus, pasirengusi bendradarbiauti ir su politinėmis partijomis. Kandidatė save apibūdina kaip pakankamai savarankišką, nebijančią sprendimų, o kadangi nesanti uždaro būdo, visada pasirengusi diskusijoms. Ją galima įtikinti, bet tai nėra lengva: reikia daug medžiagos, informacijos ir stiprių argumentų.

Krašto apsaugos reikalai

Generolui Jonui Kronkaičiui priminus, kad išrinkimo atveju D. Grybauskaitėi teks būti vyriausiąja kariuomenės vade, pastarosios reakcija buvo visiškai natūrali ir sušildė auditoriją: „Ot bus vaizdelis – dvi moteriškos vadovaus kariuomenei!“ Mintyje turėjo ir krašto apsaugos ministrę Rasą Juknevičienę, su kuria tektų derinti ir spręsti gynybos reikalus.

Tuo publikos pralinksminimu būtų galima ir baigti, jeigu tai nebūtų labai opus klausimas. Įdomu, kad abu kandidatai į prezidento postą prisipažino į šį klausimą reikiamai dar neįsigilinę, o savo poziciją išreiškė ir atsakinėjo daugiau intuityviai. D. Grybauskaitės nuomone, Lietuvos kariuomenė visada atliko keletą funkcijų, ne vien gynybinę. Kariuomenė puoselėja ir ugdo patriotizmą. Su profesionalios kariuomenės atsiradimu prarasta daug patriotinio ugdymo elementų, kurie buvo ryškūs šauktinėje kariuomenėje.

Ar esame labai užtikrinti, kad Lietuvai užteks NATO skydo? Ar daug žinome, kaip būtume ginami, ištikus būtinybei? Žinome deklaracijas, bet kas yra matęs planą, kaip būtume ginami karinio konflikto atveju? Todėl D. Grybauskaitė mano, kad Lietuva galėtų sau leisti turėti pagrindinę šauktinių kariuomenę ir nedideles profesionalių karių pajėgas, kurios galėtų dalyvauti NATO operacijose ir karinėse misijose kaip dera NATO narei. Tai būtų pigiau, be to, naudinga ne tik kariniu, bet ir pilietiniu požiūriu. Staigus perėjimas prie profesionalios kariuomenės, kandidatės nuomone, buvo gal ir ne iki galo apgalvotas.

Generolas J. Kronkaitis pritarė, kad patriotizmo stoka Lietuvoje išties jaučiama. Jeigu kandidatė taptų Lietuvos prezidentė, kaip galėtų patriotizmo ugdymą skatinti? D. Grybauskaitė tvirtina matanti skausmingą patirtį: prarandame žmones, kurie lengvai atsiveikina su Lietuva, nevertina to, ką turi, nevertina ir savo šalies. Matome antrą kylančią jaunimo išvažiavimo iš Lietuvos bangą. Kariuomenė galėtų būti vienas iš įrankių, kuris veiksmingai pasitarnautų diegiant jauniems žmonėms meilę savo valstybei. Galų gale supratimą, kad jie yra svarbūs, reikalingi, nes gali apginti savo valstybę. Vien dėl šios funkcijos būtų galima pratęsti diskusiją su kita moterimi – Rasa Juknevičiene.

Gediminas Zemlickas

KOREKTŪROS KLaida

2009 m. *Mokslo Lietuvos* Nr. 8 pokalbyje su Vytautu Merkiu (p. 5, trečia skiltis, 27-a eilutė nuo viršaus) įsivėlė korektūros klaida. Šiomet minime 110-ąsias akademiko Juozo Matulio, ilgamečio Lietuvos Mokslų akademijos prezidento, gimimo metines.

Tokie skirtingi ir svarbūs mano gyvenime (4)

Atkelta iš 11 p.

vyriausybės skirtas vyriausiasis komisaras Klaipėdos kraštui aukštus užsienio svečius arba žurnalistus savo prašmatniu automobiliu atveždavo prie sienos ties Gargždais ir rodydavo: čia baigiasi Vakarų Europa... Tai buvo akivaizdu: vienoje sienos pusėje stūksojo mūrinė statyba, geri ūksmingais medžiais apšodinti keliai ir tvarka, kitoje – purvina Gargždų gatvė, daugybė medinių lūšnų, basi vaikai, skarmaloti žydai.

Tais laikais negyvenau, tad ir atmintyje nieko nelaikau, bet užtenka pasižiūrėti į senas nuotraukas iš Klaipėdos ir Tilžės turgų. Klaipėdiškio būro – didelis vežimas, du arkliai su gūniomis ir su maišais avių po kiekvieno snukiu... Ant gūnios – kaimo pavadinimas arba savininko pavardė, ant vežimo galo – liktarna, kad tamsų paros metą degtų. Visa tai buvo privalu. O šalia – žemaičio vežimas. Vienkinkis, arklis perkares, šonkauliai išsišovę, abrakas avižinis užmautas, bet užlopytas. Pats žemaitis su rusiškais auliniiais batais, rusiška kareiviška kepurė užmaukšlinta, susijuosęs pančiu. Kuo galėjome tuos mažlietuvius tokie būdami patraukti?

Antilietuviškos propagandos gniaužtai

Štai tie pančiu persijuosę mūsų seneliai atkūrė 1918 m. Lietuvos valstybę, ties Radviliškiumi įkūrė ir kaulus bermontininkams, sustabdė lenkus ties Giedraičiais, išsaugojo nepriklausomybę, o laikui atėjus nusirišo pančius ir numetė į šalį rusiškas kepures. Šitie vadinamieji prasčiokai pradėjo kurti ir sukūrė Lietuvos valstybę, o pasiturintys būrai nuėjo su vokiečiais, bent jau didžioji dalis. Štai kur istorijos paradoksas, o gal ir drama.

Tikra tiesa, dėl to nepasiginčysi. Bet svarstydami mano primintas aplinkybes, lėmusias mažlietuvius nuotaikas ir apsisprendimą 1923 m., įliskime į jų kailį. Kitaip nesuvoksime kontraversiško laiko atmosferos ir politikos realijų, mąstymo ir elgsenos anatomijos. Aišku, pirmuoju pokariu ir prancūzų valdymo laikais bent jau klaipėdiškių apsisprendimui buvo argumentų ne tik prieš, bet ir už. Buvę pasiturintieji mažlietuviai taip pat nuskurdo, net miestų tarnautojai ir darbininkai atlyginimo gaudavo milijonais visiškai nvertėjusių markių. Griuvusioje Vokietijoje kilo baisus skurdas. Visa ko buvo. Veikiai didelę protų sumaištį sukėlė revanšo politika. Vokietijoje 1933 metais atėjus į valdžią Hitleriui, naciai ėmė varyti kryptingą propagandą į prarastąsias žemes – į Sudetus, Lotaringiją, Klaipėdos kraštą. Berlyne buvo įkurti slapsti fondai, iš kurių buvo finansuojama ardomoji veikla. Klaipėdos vokiečių laikraščiai varė bjaurią antilietuvišką agitaciją. Tie laikraščiai Lietuvos valdžios buvo traukiami baudžiamojan atsakomybėn, bet baudą ma-

Jono ir Marinkės Birškų kapų paminklėliai. Lužų kaimo kapinės, 2008 m.

tomi ir nematomi savininkai tuojau pat sumokėdavo ir toliau tęsė antilietuvišką isteriją. Tie laikraščiai ėjo didžiuliais tiražais. Naciai dažnai, ypač rinkimų išvakarėse, imdavosi provokacijų: sprogdindavo savo redakcijų patalpas – neva lietuvių šunybės... Labai profesionaliai ardomoji veikla buvo varoma. Nacių pogrindžio darbą koordinavo Vokietijos konsulas Klaipėdoje. Per jį ėjo nurodymai ir pinigai. Lietuva nė iš tolo negalėjo atsipirti milžiniškos galios Vokietijai. Pralaimėjome. Nelaimėjo ir apkvailinti klaipėdiškiai. Berlyno pinigais maitinti laikraščiai buvo nusavinti, redaktoriai ir ginklą pakeliantys vyrai tuoj atsidūrė fronte. Dauguma jų sudėjo galvas pelkėse prie Leningrado. Kas ten dėjosi, kartą Bonoje pasakojo buvusio Lapynų dvaro netoli Šilutės savininkų įpėdinis. Jam pasisekė: karą baigė tik su keturiais sužeidimais.

Ko iš viso to išmokome?

Hm... Nežinau tiksliai, ko ir kiek išmokome. Kartais, kai žvelgiu į panašiai besirutuliojančią dabartinę Vilnijos problemą, atrodo, kad nieko neišmokome. Mus politikos ir ideologijos kovoje vėl nuginkluoja. Kitą kartą galvoju, kad gal ko nors ir išmokome. Ko? Įgijome patirties. Suvokėme, kad pirmiausia reikia kantriai dirbti, nes niekas savaime nepasidaro. Į kultūros pažangą, dvasinį suartėjimą, kolektyvinį ir asmeninį žmonių bendravimą reikia investuoti kapitalą ir nebūtinai pinigais.

Klaipėdos krašte kai kas atsakingai ir nuosekliai buvo daroma ir pirmaisiais Nepriklausomybės laikais, negali nuneigti. Uostamiestyje buvo įsteigtos dvi nepilnos aukštosios mokyklos – Respublikos pedagoginis institutas ir Prekybos institutas, iš Šiaulių perkeltas dramos

teatras, pradėjo veikti Radijo stotis, Lietuvos kapitalo remiama *Ryto* leidykla ir spaustuvė, leidžiamas dienraštis *Lietuvos keleivis*. Susidarė sąlygos kilti ir prabilti naujajai inteligentijai. Valdžios palaikomos vis aktyviau ir prasmingiau reikėsi jaunimo organizacijos, šauliai, ūkininkų rateliai. Nutvisko *Aukštųjų Šimonių likimo* autorės žvaigždė. Buvo glaudžių autonominio Klaipėdos krašto ir Lietuvos Respublikos ekonominių sąsajų. Stiprėjo Klaipėdos uostas ir krašto ūkis, bet provincijos dvasinis gyvenimas buvo paliktas likimo valiai. Padaryta didžiulė klaida: bandyta skubiai šimtmetinių kultūrinių ir dvasinių tradicijų protestantinę klaipėdiškių bendruomenę niveliuoti, dirbtinai integruoti į didesniąją, mažiau išprususią ir dar fundamentalistinių katalikiškų tradicijų tautos dalį.

Smerkti paprasčiau, negu suprasti

Taigi buvo ne tik politikuojama, bet ir dirbama. Lietuva tik stojosi ant kojų, Vilnius buvo užimtas lenkų, tarptautinė ir ekonominė padėtis buvo nepaprastai sudėtinga. Ir vis dėlto buvo asmenybių, supratusių, kad Lietuvos ateitis be Klaipėdos ir be Vilniaus neišsivaizduojama. Tie žmonės viską darė, kad valstybė stiprėtų net ir tomis sąlygomis.

Čia kalba ne apie smerkimą. Kalbame apie trumparegiškumą, klaidas ir aplinkybes, kurios nuo Lietuvos nepriklausė. Per trumpą valdymo laikotarpį Lietuvos vyriausybė ir sąmoningoji piliečių bendrija daug išvalgų numatė ir padarė, bet noriu pabrėžti, kad į praeitį ne vien per rožinius akinius turime žiūrėti. Juk reikia paaiškinti, kodėl

minia ekstatėje klykė, kai Klaipėdos gatvėmis Hitleris važiuo. Vokietijoje sutiktas vieno klaipėdiškio sūnus pasakojo apie tėvo reakciją. Išgirdęs žinią apie hitlerinės kariaunos įžygiavimą, šis kaimietis lietuvis, pavarde Liepa, sustabdė vežimą, iškinkė arklį ir suklupeš meldėsi: išlaisvinimas... Ką j tai pasakysite? Daug ką reikia matyti ir įvertinti. Reikia matyti ir išvalgius, ryžtingus to meto mažlietuvius, ne tik klaipėdiškius, priminti jų likimus. Kad ir Tilžės lietuvininkus Jagomastus, nacių sušaudytus. Kad ir Jurgį Reizgį. Jis buvo Klaipėdos krašto pirmosios Direktorijos narys, vėliau net dukart ir direktorius, taigi viso krašto prezidentas. Jis lietuvis patriotas iš prigimties ir tėvų namų. Nužudytas nacių koncentracijos stovykloje. Minėkime Erdmoną Simonaitį – labai reikšmingą krašto lietuvių politinę figūrą. Veiklą tęsė ir išėivijoje, buvusiams naciams skundžiant pokario Vakarų Vokietijoje net pensijos negavo. Iškilus lietuvių kultūros, tautinio sąjūdžio ir politikos veteranas buvo Jonas Birškus iš Sudmantų. Jis dalyvavo Simonaičio vadovaujamoje vadinamojoje sukilėlių direktorijoje, vėliau – įvairiose organizacijose ir, kas man ypač svarbu, buvo labai aukštos knygos kultūros asmenybė. Jo asmeninė biblioteka – viena vertingiausių ir didžiausių visame Klaipėdos krašte. Kai klaipėdiškių delegacija lemtingu momentu vyko į Paryžių kovoti dėl Klaipėdos krašto likimo, vežėsi Birškaus įteiktą dvi dešimtis istorinių veikalų, įrodančių Mažosios Lietuvos lietuviškumą. Knygos iš Paryžiaus negrįžo – buvo prijungtos prie bylos. Birškus liko Lietuvoje ir pokariu. Jo biblioteka buvo iš-

blaškyta, pats nukaršo po svetimu stogu. Su širdies skausmu seku šios asmenybės atminimo pėdsakų nykimą. Vienos žymiausių, net Gedimino ordinu 1928 m. apdovanotos mažlietuvių figūros sodyba pačioje Klaipėdos pašonėje riogso negyvenama, privatizuota, kone griuvėsiuose, šalia esančiose Lužų kaimo kapinėse jo kapą ženklina jau svyrantis medinis krikštėlis. Beje, ir tą patį 1991 m. kartu su keliais suprantais talkininkais stačiau.

Tokios asmenybės ir šiandien kai kam Vokietijoje yra tarytum rakštis minkštoje vietoje. Juk ten pakanka tokių, kurie dar tebeaudžia senas koncepcijas apie „faterlandą“, Reicho interesų išdavystes. Vienas dalykas – ką matome oficialioje Vokietijos politikoje, ir visai kas kita – kai kurių buvusios Rytų Prūsijos organizacijų, dažniausiai vadinamųjų žemietijų veikloje. Štai ką tik pasirodė Helmuto Jenkio straipsnis apie Vilių Gaigalaitį kaip apie renegatą...

Renegatą? Taigi lietuvis iki kaulų smegenų.

Nuo jaunystės V. Gaigalaitis pasižymėjo tautiniais įsitikinimais, Tilžėje bendravo su lietuviškojo Atgimimo sąjūdžio veikėjais – varpininkais, studijuodamas Karaliaučiuje ir rengdamas dakartatą – su Amerikos lietuvių laikraštiniškais, jo tautinė orientacija visada buvo labai aiški ir nuosekliai įgyvendinama. Įdomiausia, kad minėtasis Jenkis pats kilęs iš lietuvių. Jis – Herderio gimnazijos, Šilutėje įkurtos 1918 m., auklėtinis. Beje, gimnazijoje mokyta vokiečių kalba ir tik 1928 m. pradėta atkurti lietuvišką mokyklą.

Puikus tikro renegato pavyzdys.

Istorija – gan slidus dalykas. Štai kad ir 1918-ieji, Vasario 16-oji – paskelbiama Lietuvos Respublikos nepriklausomybė. Tačiau beveik visus likusius 1918-uosius metus Lietuva gyveno viltimi – karaliumi Mindaugu II karūnuoti Viurtembergo hercogą Vilhelmą fon Urachą (Wilhelm von Urach). Tapo nevainikuotu Lietuvos karaliumi (1918 m. liepos 11 d.–lapkričio 2 d.), dėl neilgos karaliavimo trukmės pavadintas „šimto dienų karaliumi“. Jeigu ne Vokietijos revoliucija tų pačių metų lapkričio mėnesį, kai buvo nuverstas kaizeris, labai tikėtina, kad Lietuva būtų tapusi nuo Vokietijos Reicho priklausanti karalystė. Visi laikraščiai pleškėjo ta mintimi. Tai buvo ir savotiško kompromiso paieškos, kai Lietuvos politinė, ekonominė ir karinė padėtis buvo labai komplikuota. Šiandien mums lengva samprotuoti, bet to meto sąlygos buvo itin sudėtingos, todėl bet kuria kaina buvo svarbu išlaikyti valstybingumą, kad ir tam tikru laikotarpiu priklausomą nuo kitų valstybių.

Bus daugiau

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Mokslo Lietuva

Vyriausiasis redaktorius **Gediminas Zemlickas**

Stilistės **Kristina Sakalauskiene, Laura Bočiarovienė**

Dizaineris **Mindaugas Galkus**

Vadybos asistentė **Eglė Kulikauskaitė**

Patarėjai: **Stasys Goberis, Antanas Kulakauskas, Jonas Puodžius, Alfonsas Ramonas, Juras Ulbikas, Edmundas Kazimieras Zavadskas.**

Redakcijos adresas: J. Basanavičiaus g. 6, 2001 Vilnius

El. paštas: mokslolietuva@takas.lt, tel. (8 5) 212 1235.

Laikraštis internete: <http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva/>

Redakcija gerbia savo autorių nuomonę ir mintis, net jei ne visada joms pritaria. Perspausdinant ar naudojant laikraščio „Mokslo Lietuva“ ir jo internetinio puslapio <http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva/> paskelbtą medžiagą būtina nuoroda į „Mokslo Lietuvą“. Laikraštis platinamas tik prenumeratoriams ir redakcijoje.

ISSN 1392-7191

Leidžia

UAB „Mokslininkų laikraštis“

SL Nr. 169

Spausdino

UAB „Sapnų sala“

S. Moniuškos g. 21, 2004 Vilnius

Tiražas 550 egz.